

UNIwersytet
JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

PAN
POLSKA AKADEMIA NAUK

Patronat Narodowy
Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej
Andrzeja DUDY
w Stulecie Odzyskania Niepodległości

Honorowy Patronat
Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego
Prof. dr hab. med. Wojciecha NOWAKA

Polskie Towarzystwo Geograficzne
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytetu Jagiellońskiego
Komitet Nauk Geograficznych Polskiej Akademii Nauk

Konferencja Naukowa

Rola geografii w utrwalaniu Niepodległej Polski i w Jej rozwoju

Kraków, 21–22 czerwca 2018

W ramach obchodów Roku Geografii Polskiej oraz Jubileuszu 100-lecia Polskiego Towarzystwa Geograficznego

***Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ
Polskie Towarzystwo Geograficzne
Komitet Nauk Geograficznych Polskiej Akademii Nauk***

*zorganizowali w Krakowie w dniach 21–22 czerwca 2018 roku Konferencję Naukową
pt. „Rola geografii w utrwalaniu Niepodległej Polski i w Jej rozwoju”*

*Konferencja odbywa się
pod Patronatem Narodowym Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy
w Stulecie Odzyskania Niepodległości oraz
pod Honorowym Patronatem Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego
prof. dr hab. med. Wojciecha Nowaka.*

*Celem spotkania jest ukazanie udziału geografii i geografów w procesie odzyskiwania przez Polskę
Niepodległości, a także przypomnienie ich osiągnięć badawczych i organizacyjnych w tym zakresie.*

*Konferencja odbywa się w historycznym budynku przy ul. Grodzkiej 64 (Arsenał Władysława IV) –
siedzibie Instytutu oraz Oddziału Krakowskiego PTG w latach 1922–2015 (pierwszy dzień) oraz na
Kampusie 600-lecia Odnowienia UJ przy ul. Gronostajowej 7 (drugi dzień).*

Nadesłane przez Autorów streszczenia wystąpień konferencyjnych zostały poddane redakcji.

SPIS TREŚCI

Komitet naukowy i organizacyjny	4
Program konferencji	5
STRESZCZENIA WYSTĄPIEŃ	
prof. dr hab. Piotr Eberhardt <i>Kształtowanie się koncepcji granic politycznych II Rzeczypospolitej</i>	8
prof. dr hab. Antoni Jackowski, dr hab. Izabela Sołjan <i>Geografia w służbie Niepodległej Polski</i>	9
prof. dr hab. Marek Sobczyński <i>Rola geografii i Polskiego Towarzystwa Geograficznego w wychowaniu patriotycznym polskiej młodzieży</i> ...	16
prof. RNDr. René Matlovič, PhD., LL.M <i>Rozwój geografii słowackiej w okresie 1918–1945</i>	17
dr hab. Beata Konopska, dr Jerzy Ostrowski <i>Rola geografów w tworzeniu i rozwijaniu polskiej kartografii szkolnej w okresie międzywojennym i po drugiej wojnie światowej</i>	20
prof. dr hab. Antoni Jackowski, dr hab. Elżbieta Bilaska-Wodecka, dr hab. Izabela Sołjan, mgr Justyna Liro <i>Studium Turyzmu UJ (1936–1939) w rozwoju gospodarki turystycznej w Niepodległej Polsce</i>	21
mgr Monika Cepil <i>Procesy kształtowania i ujednolicania nazw miejscowości na terytorium II Rzeczypospolitej Polskiej</i>	22
dr hab. Ewa Nowak, prof. UJK <i>110 lat zorganizowanego ruchu turystyczno-krajoznawczego w Górach Świętokrzyskich</i>	23
dr Franciszek Mróz <i>Wkład Mieczysława Orłowicza w rozwój krajoznawstwa i turystyki w Niepodległej Polsce</i>	26
mgr Anna Majewska <i>To, co wydarzyło się na Mazurach zostało na Mazurach. Narracje o wieku XX w powojennych pracach badawczych</i>	27
dr Sławomir Dorocki, mgr Paweł Brzegowy <i>Antoniego Rehmana i Wacława Nałkowskiego spór o koncepcję przejściowości cech geograficznych ziem polskich</i>	29
dr Krystyna Harasimiuk <i>Działania Eugeniusza Romera w sprawie powrotu Polski na mapę polityczną Europy (w setną rocznicę odzyskania niepodległości w 1918 roku)</i>	29
dr hab. Witold Wilczyński, prof. UP <i>Dylematy geopolityczne Eugeniusza Romera</i>	30
prof. dr hab. Andrzej Kostrzewski <i>Działalność Profesora Stanisława Pawłowskiego i jej znaczenie w rozwoju Niepodległej Polski</i>	31
prof. dr hab. Andrzej Lisowski <i>Bogdan Zaborski jako badacz i uczestnik procesu utrwalania państwowości polskiej po 1918 r.</i>	32
dr Adam Danek <i>Antoni Sujkowski (1867–1941) – „geograf Piłsudskiego”</i>	33

KOMITET NAUKOWY

Przewodniczący:

- **prof. dr hab. Antoni JACKOWSKI** – Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Przewodniczący PTG

Członkowie:

- prof. dr hab. Bolesław DOMAŃSKI – Dziekan Wydziału Geografii i Geologii UJ, Kraków
- dr hab. Marek DREWNIK – Dyrektor Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków
- prof. dr hab. Piotr EBERHARDT – Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
- prof. dr hab. Wioletta KAMIŃSKA – Instytut Geografii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce
- prof. dr hab. Andrzej KOSTRZEWSKI – Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM, Poznań
- prof. dr hab. Kazimierz KRZEMIEŃ – Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków
- prof. dr hab. Andrzej LISOWSKI – Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa
- prof. dr hab. Eugeniusz RYDZ – Przewodniczący Komitetu Honorowego Obchodów Roku Polskiej Geografii 2018, Instytut Geografii i Studiów Regionalnych Akademii Pomorskiej, Słupsk
- prof. dr hab. Marek SOBCZYŃSKI – Wydział Nauk Geograficznych UŁ, Łódź
- dr hab. Izabela SOŁJAN – Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków

KOMITET ORGANIZACYJNY

- Marek Drewnik (Przewodniczący)
- Miłosz Jodłowski (Sekretarz)
- Antoni Jackowski
- Kazimierz Krzemień
- Piotr Kłapyta
- Alicja Marciniak-Nowak
- Mateusz Troll

PROGRAM KONFERENCJI

21 CZERWCA 2018 R. (CZWARTEK)

Stary Arsenal, ul. Grodzka 64, aula na parterze

- 10.00   *Złożenie kwiatów i zapalenie zniczy pod pamiątkowymi tablicami dedykowanymi geografom*
10.15–10.30   *Otwarcie konferencji*

SESJA 1

- 10.30–11.00   **prof. dr hab. Piotr Eberhardt** (IGiPZ PAN, Warszawa) – *Kształtowanie się koncepcji granic politycznych II Rzeczypospolitej*
11.00–11.30   **prof. dr hab. Antoni Jackowski, dr hab. Izabela Sołjan** (IGiGP UJ, Kraków) – *Geografia w służbie Niepodległej Polski*
11.30–12.00   **prof. dr hab. Marek Sobczyński** (WNG UŁ, Łódź) – *Rola geografii i Polskiego Towarzystwa Geograficznego w wychowaniu patriotycznym polskiej młodzieży*
12.00–12.30   *Przerwa kawowa („Santos”, ul. Grodzka 65)*
12.30–13.00   *Wręczenie Medali Pamiątkowych PTG oraz Nagród PTG za najlepsze prace magisterskie*

SESJA 2

- 13.00–13.20   **prof. RNDr. Tadeusz Siwek, CSc.** (Czeskie Tow. Geograficzne, Uniwersytet w Ostrawie) – *Udział czeskich geografów w powstaniu i kształtowaniu Czechosłowacji*
13.20–13.45   **prof. RNDr. René Matlovič, PhD., LL.M** (Uniw. w Preszowie, Słowacja) – *Rozwój geografii słowackiej w okresie 1918–1945*
13.45–14.05   **dr hab. Beata Konopska**, (WNoZiGP UMCS, Lublin), **dr Jerzy Ostrowski** (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN) – *Rola geografów w tworzeniu i rozwijaniu polskiej kartografii szkolnej w okresie międzywojennym i po drugiej wojnie światowej*
14.05–14.25   **prof. dr hab. Antoni Jackowski, dr hab. Elżbieta Biłska-Wodecka, dr hab. Izabela Sołjan, mgr Justyna Liro** (IGiGP UJ, Kraków) – *Studium Turyzmu UJ (1936–1939) w rozwoju gospodarki turystycznej w Niepodległej Polsce*
15.00–16.00   *Obiad („Sempre Bracka”, ul. Bracka 3–5)*

Collegium Maius, ul. Jagiellońska 15

- 16.00–18.00   – Zwiedzanie Muzeum UJ wraz z unikatową kolekcją globusów (grupa 1 wejście o 16.20, grupa 2 wejście o 16.40)
RÓWNOLEGLE   – Zwiedzanie Wystawy w Ogrodzie Profesorskim pt. „Geografia polska i geografowie w latach II wojny światowej”
18.00   *Spotkanie towarzyskie w Stuba Communis*

22 CZERWCA 2018 R. (PIĄTEK)

*Institut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kampus 600-lecia Odnowienia UJ,
ul. Gronostajowa 7, Sala Wydziałowa 1.0.1*

SESJA 3

- 9.00–9.20 **mgr Monika Cepil** (WNG UŁ, Łódź) – *Procesy kształtowania i ujednoczenia nazw miejscowości na terytorium II Rzeczypospolitej Polskiej*
- 9.20–9.40 **dr Franciszek Mróz** (IG UP, Kraków) – *Wkład Mieczysława Orłowicza w rozwój krajoznawstwa i turystyki w Niepodległej Polsce*
- 9.40–10.00 **mgr Anna Majewska** (WNG UŁ, Łódź) – *To co wydarzyło się na Mazurach zostało na Mazurach. Narracje o wieku XX w powojennych pracach badawczych*
- 10.00–10.20 **dr Sławomir Dorocki, mgr Paweł Brzegowy** (IG UP, Kraków) – *Antoniego Rehmana i Wacława Nałkowskiego spór o koncepcję przejściowości cech geograficznych ziem polskich*
- 10.20–10.40 **dr Krystyna Harasimiuk** (Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola w Lublinie) – *Działania Eugeniusza Romera w sprawie powrotu Polski na mapę polityczną Europy (w setną rocznicę odzyskania niepodległości w 1918 roku)*
- 10.40–11.00 **dr hab. Witold Wilczyński, prof. UP** (IG UP, Kraków) – *Dylematy geopolityczne Eugeniusza Romera*
- 11.00–11.30 Przerwa kawowa

SESJA 4

- 11.30–11.50 **prof. dr hab. Andrzej Kostrzewski** (WNGiG UAM, Poznań) – *Działalność Profesora Stanisława Pawłowskiego i jej znaczenie w rozwoju Niepodległej Polski*
- 11.50–12.10 **prof. dr hab. Andrzej Lisowski** (WGiSR UW, Warszawa) – *Bogdan Zaborski jako badacz i uczestnik procesu utrwalania polskiej państwowości po 1918 r.*
- 12.10–12.30 **dr Adam Danek** (Akad. Ignatianum, Kraków) – *Antoni Sujkowski (1867–1941) – „geograf Piłsudskiego”*
- 12.30–12.50 **dr hab. Leszek Butowski, prof. UŁ** (WNG UŁ, Łódź) – *Działalność Służby Geograficznej (kryptonim „Schronisko”) Oddziału IV Kwatermistrzowskiego Komendy Głównej Armii Krajowej*
- 12.50–13.15 Dyskusja i zakończenie konferencji
- 13.15 Obiad

STRESZCZENIA WYSTĄPIEŃ

Kształtowanie się koncepcji granic politycznych II Rzeczypospolitej

prof. dr hab. Piotr Eberhardt

*Zakład Przestrzennego Zagospodarowania
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa*

Pomimo likwidacji państwa polskiego w końcu XVIII w. w świadomości elity polskiej działającej w ciągu całego XIX w. ciągle funkcjonował mit Polski w jej dawnych granicach historycznych. Determinował on wszelkie poczynania polityczne, tak na arenie międzynarodowej, jak i w wystąpieniach o podłożu insurekcyjnym. Odrodzenie Polski w granicach istniejących w 1772 r., czyli przed pierwszym rozbiorem I Rzeczypospolitej przez trzy państwa zaborcze, traktowano jako jedyną drogę do naprawienia niesprawiedliwości dziejowej, której ofiarą stał się naród polski. Był to zarazem postulat minimalny, gdyż równocześnie tworzone różnorodne warianty pożądanych granic Polski, zazwyczaj konstruując koncepcje maksymalistyczne, niezmiernie odległe od istniejących realiów politycznych. Bardziej umiarkowane były ignorowane jako kapitulancie i mało patriotyczne.

Powstające projekty były wytworem marzeń indywidualnych badaczy i znacznie się różniły tak w kwestiach ideowych, jak i terytorialnych. W referacie przedstawiono niektóre z tych koncepcji geograficznych. Wybrano te, które odznaczały się oryginalnością i były reprezentatywne dla opiniotwórczych grup ówczesnego społeczeństwa polskiego. Starano się zaprezentować wizje nowatorskie o interesującej wymowie politycznej i ciekawej formie graficznej. Mapy autorstwa Oskara Żebrowskiego, Stanisława Tomaszewskiego, Aleksandra Janowskiego, Czesława Jankowskiego, Włodzimierza Warkara i Wiktora Skargi-Dobrowolskiego poddano analizie merytorycznej i kartograficznej. W każdej rozpatrywanej koncepcji autorskiej odmiennie kształtował się zasięg terytorialny przyszłej odrodzonej Polski i konfiguracja jej granic politycznych. Po analizie każdej z tych wizji dokonano analizy porównawczej i określono ich konsekwencje polityczne, konfrontując te propozycje z istniejącymi warunkami etnicznymi i rozmieszczeniem ludności polskiej. Niektóre z analizowanych tu koncepcji nawiązywały do zaszłości historycznych i odtwarzały granicę dawnej Rzeczypospolitej, inne zaś – te późniejsze – starały się dopasować do istniejących warunków etnicznych, a ich twórcy konstruowali wizje niewielkiej etnicznej Polski.

Następnie przedstawiono sytuację polityczną w końcowym okresie I wojny światowej. W tym czasie kwestia odzyskania niepodległości przez Polskę stawała się coraz bardziej realna. Wymagało to przygotowania konkretnych już propozycji przebiegu granic, w celu przedstawienia ich państwom Ententy, które po pokonaniu Państw Centralnych miały zdecydować o przyszłych podziałach politycznych w tej części Europy. Szczególną uwagę warto poświęcić działalności Komitetu Narodowego Polskiego (KNP), który działał w Lozannie w latach 1917–1918. W ramach KNP przygotowano koncepcję granic Polski, która – choć opublikowana w postaci mapy – jest mało znana specjalistom. Choć nie odegrała ona istotniejszej roli politycznej, niniejszym została przypomniana jako interesujący dokument historyczny.

Ostatnim z omawianych utworów kartograficznych jest mapa, która prezentowała oficjalne stanowisko władz ukonstytuowanego państwa polskiego. Została ona przedstawiona w 1919 r. na Konferencji Pokojowej w Paryżu. Jej twórcą był Roman Dmowski, który pełnił funkcję przewodniczącego polskiej delegacji rządowej. Na konferencji w Wersalu zapadły decyzje dotyczące polskiej granicy zachodniej, w dużej mierze zgodne z polskimi postulatami. Niektóre z nich z różnych przyczyn nie zostały zrealizowane, co niniejszym omówiono i skomentowano. O przebiegu polskiej granicy wschodniej zdecydowała natomiast wojna polsko-bolszewicka i ostateczny werdykt graniczny z Konferencji Pokojowej w Rydze. Rezultatem postanowień, które podjęto w Wersalu i w Rydze, były granice polityczne odrodzonej Polski, które przetrwały cały okres międzywojenny, aż do II wojny światowej.

Geografia w służbie Niepodległej Polski (1918–1939)

prof. dr hab. Antoni Jackowski, dr hab. Izabela Sołjan

*Institut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*

Wstęp

W przededniu odzyskania przez Polskę niepodległości nasza geografia była już docenianą i wykształconą dziedziną nauki i edukacji. Obok znaczących osiągnięć badawczych odgrywała ważną rolę w procesie wychowania patriotycznego społeczeństwa, zwłaszcza młodzieży. Geografia – obok historii i nauki języka polskiego – była tym elementem edukacji, który miał przygotować kadry dla wolnej Polski. Geografowie traktowali swoją pracę jako misję przygotowującą społeczeństwo do szczegółowego poznania ziem Rzeczypospolitej. W przyszłości miało to ułatwić integrację ludności polskiej zamieszkującej tereny różnych zaborów.

Rozwojowi geografii sprzyjał jej rozwój instytucjonalny. Pierwsze katedry geografii utworzono jeszcze w XIX stuleciu. W Uniwersytecie Jagiellońskim powiew nowości wniósł Ludomir Sawicki, który w 1916 r. utworzył nowoczesny Instytut Geograficzny. Towarzyszył mu w tym dziele Jerzy Smoleński. Na Uniwersytecie Lwowskim Katedrą Geograficzną kierował od 1911 r. Eugeniusz Romer. Jego uczniem był Stanisław Pawłowski, który po uzyskaniu w 1918 r. profesury we Lwowie zasilił w następnym roku kadrę powstającego Uniwersytetu Poznańskiego, tworząc tam Instytut Geograficzny. W Warszawie nauczanie geografii na poziomie wyższym wiązało się początkowo z Uniwersytetem Latającym (przekształconym następnie w Towarzystwo Kursów Naukowych i Wolną Wszechnicę Polską). Wykładali tutaj m. in. Waław Nałkowski i Stanisław Lencewicz. W Szkole Głównej Handlowej działały: Katedra Geografii Ekonomicznej Ogólnej (od 1906 r.) i Katedra Geografii Gospodarczej Polski (od 1910 r.). W dniu 1 kwietnia 1918 r. na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego utworzono Zakład Geograficzny.

Problematyka badawcza koncentrowała się w tamtym czasie przede wszystkim na zagadnieniach związanych z geografią fizyczną. Podejmowano również problematykę badawczą związaną z innymi dziedzinami geografii. Rozwijała się kartografia, coraz liczniejsze stawały się studia z zakresu antropogeografii.

Na szczególne podkreślenie zasługuje działalność Eugeniusza Romera. Wydany przez niego *Geograficzno-statystyczny atlas Polski* (1916–1917) odgrywał ważną rolę w dyskusjach nad delimitacją granic państwa polskiego po 1918 r. Dzięki władzom Stanów Zjednoczonych został on włączony do oficjalnych materiałów amerykańskich na Konferencję Pokojową w Paryżu (1919–1920). Doniosłe znaczenie miało utworzenie w dniu 27 stycznia 1918 r. Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Od samego początku miało ono charakter ogólnopolski. Głównym celem było zjednoczenie podzielonego terytorialnie środowiska geografów.

Bezpośrednio przed wybuchem I wojny światowej geografia polska stanowiła prężną i rozwijającą się gałąź polskiej nauki i kultury, którą coraz bardziej dostrzegano i szanowano na świecie. Aplikacyjny charakter wielu badań geograficznych sprawił, że uzyskiwane wyniki wzbudzały coraz większe zainteresowanie działaczy gospodarczych, społecznych i politycznych. Geografia była przygotowana do podjęcia wyzwania, jakim miała się stać służba dla niepodległego kraju. Niejako “z marszu” geografowie mogli się włączyć w proces budowania niepodległego państwa polskiego.

Początki

Od pierwszych dni niepodległego kraju geografowie wykazywali wielkie zaangażowanie w dzieło rozwoju Polski. Niemal bezpośrednio po zakończeniu wojny pojawiły się prace kreślące rolę geografii

w procesie integracji naszych ziem. Pisali o tym m. in.: Henryk Arctowski (*Raport on Poland, compiled for the use of the American Delegation to the Peace Conference*, 1918), L. Sawicki (*Zakłady państwowe a geografia ojczysta*, 1919), S. Lencewicz (*Geograficzne i strategiczne położenie Polski. Indywidualność geograficzna*, 1919), E. Romer (*Geografia na usługach państwa*, 1926). Geografowie, a zwłaszcza Eugeniusz Romer, mieli wielki wkład w procesie kształtowania nowych granic Polski podczas Konferencji Pokojowej w Paryżu (1919–1920). Romerowi zlecono zorganizowanie i kierowanie Biurem Geograficznym, w którym miały być opracowywane materiały kartograficzne dla delegacji polskiej. W placówce tej pracowali ponadto: jako referent Jan Czekanowski, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, antropolog i etnolog, ekspert do spraw geograficznych i etnograficznych, Antoni Sujkowski, profesor Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie oraz Teofil Szumański, lektor kartografii w Uniwersytecie Lwowskim. Z Biurem współpracował H. Arctowski, który w Paryżu znalazł się w składzie delegacji amerykańskiej. Również w następnych latach geografów zapraszano do wszelkich prac związanych ze sprawami granicznymi (m. in. Stanisława Pietkiewicza, E. Romera, Bogdana Zaborskiego). W 1919 r. Stanisławowi Srokowskiemu powierzono funkcję sekretarza generalnego (a przejściowo również kierownika) Wydziału Geograficzno-Historycznego Biura Prac Kongresowych przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych. W latach 1920–1921 został pierwszym konsulem RP w Królewcu.

Geografowie zawsze bardzo poważnie pojmowali swoją służbę dla odrodzonej ojczyzny. Jerzy Smoleński zaangażował się w 1919 r. w działalność Komitetu Obrony Lwowa. W wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. jako żołnierz w czynnej służbie walczył Wiktor Rudolf Ormicki. Swój akces do armii polskiej zgłosili m. in.: L. Sawicki, J. Smoleński, B. Zaborski, Józef Czekalski, Bolesław Olszewicz, Stanisław Gorzuchowski. Wielu geografów angażowało się w sprawy plebiscytów na Górnym Śląsku oraz na Warmii i Mazurach (1920–1921). Uczestniczyli też w pracach Komitetu Narodowego Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala. Niektórzy prowadzili wykłady na położonych poza granicami Rzeczypospolitej terenach Śląska. W marcu 1928 r. podczas takich zajęć w Bytomiu ciężko pobity został W. R. Ormicki. Do historii przeszły bohaterskie postawy geografów podczas kampanii wrześniowej 1939 r. i w latach II wojny światowej.

Pod koniec 1918 r. Władysław Gorczyński – przewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego w latach 1919–1920 – przedłożył władzom państwowym projekt scalenia i ujednoczenia służb meteorologicznych z trzech zaborów. W efekcie 1 stycznia 1919 r. utworzony został Państwowy Instytut Meteorologiczny, którym Gorczyński kierował do 1926 roku.

W 1919 r. utworzono Wojskowy Instytut Geograficzny. Podjęto też prace zmierzające do ujednoczenia nazewnictwa geograficznego, w tym również na potrzeby nauczania szkolnego. Było to niezbędne wobec często bardzo różniącej się terminologii w poszczególnych zaborach. Na prośbę rządu w 1921 r. przygotowano w tej sprawie obszerny materiał. Problematyce tej był poświęcony Zjazd w Krakowie w dniach 9–11 kwietnia 1922 r. zorganizowany przez Krakowskie Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych. Głównymi referentami byli L. Sawicki, S. Pawłowski i J. Smoleński. Podjęte wtedy ustalenia zalecono przestrzegać w procesie dydaktycznym oraz przy opracowywaniu podręczników szkolnych. Materiały zjazdowe zostały wykorzystane przez L. Sawickiego i J. Smoleńskiego w dwutomowej pracy pt. *Polskie słownictwo geograficzne* (1922).

W 1920 r. PTG przekazało władzom rządowym obszerny memoriał uzasadniający konieczność scentralizowania prac geodezyjnych, topograficznych i kartograficznych w jednej instytucji państwowej. Apel poparło kilkadziesiąt zainteresowanych placówek naukowych i branżowych. W tym samym czasie opracowano dla władz oświatowych dokument dotyczący nauczania geografii w szkole średniej. Podjęto akcję dokształcania nauczycieli. Zwrócono uwagę na palący problem braku podręczników uniwersyteckich z zakresu geografii. Władze ministerialne powołały w tej sprawie specjalną komisję, w skład której wchodził: S. Pawłowski, E. Romer, L. Sawicki, J. Smoleński.

Organizacja geografii

Podstawowa działalność badawcza oraz w zakresie kształcenia kadr była związana z wyższymi uczelniami.

W Krakowie centralnym ośrodkiem był Instytut Geograficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego, w którym okresowo funkcjonowały dwie katedry. Dyrektorami byli: L. Sawicki (do 1928 r.) oraz J. Smo-

leński (1929–1939). W 1936 r. przy Instytucie utworzono Studium Turyzmu, funkcjonujące do 1939 roku. Kierował nim Stanisław Leszczycki. Na Wydziale Rolniczym UJ Zakład Gleboznawstwa prowadził Walerian Łoziński, geomorfolog i gleboznawca. W 1925 r. powstało w Krakowie prywatne Wyższe Studium Handlowe, późniejsza Akademia Handlowa, z Zakładem Geografii Gospodarczej. Jednostką tą kierowali kolejno: L. Sawicki (do 1928), J. Smoleński (1928–1937) oraz Walenty Winid (1937–1939). Ważną rolę w rozwoju polskiej geografii odegrała Międzywydziałowa Komisja Geograficzna Polskiej Akademii Umiejętności, utworzona pod koniec 1924 roku. Swoją działalność zakończyła 7 czerwca 1938 roku. Funkcję przewodniczącego pełnił E. Romer, sekretarzami byli kolejno L. Sawicki (do 1928) oraz J. Smoleński. W 1927 r. Komisja przejęła na siebie zadania Polskiego Narodowego Komitetu Geograficznego, który reprezentował polskich geografów w Międzynarodowej Unii Geograficznej.

We Lwowie główną rolę odgrywał Instytut Geograficzny Uniwersytetu Jana Kazimierza, którym do 1930 r. kierował E. Romer, a po jego przejściu na emeryturę August Zierhoffer. Od 1920 r. w Uniwersytecie działał Instytut Geofizyki i Meteorologii, kierowany przez H. Arctowskiego. W 1921 r. E. Romer utworzył Instytut Kartograficzny, nazwany jego imieniem. Placówka miała charakter zarówno badawczy, jak i komercyjny, była pierwszym w Polsce zakładem kartograficznym dorównującym swą produkcją placówkom europejskim. W latach 1923–1934 organem Instytutu był „Polski Przegląd Kartograficzny”, redagowany przez E. Romera. Wykłady z geografii odbywały się również w utworzonej w 1922 r. Wyższej Szkole Handlu Zagranicznego (od 1937 r. Akademia Handlu Zagranicznego). W 1937 r. profesorem został tu Julian Czyżewski, któremu zlecono utworzenie Instytutu Geograficznego. Od 1922 r. swoją siedzibę miało we Lwowie Zrzeszenie Polskich Nauczycieli Geografii, kierowane do 1929 r. przez E. Romera. W 1922 r. powstało we Lwowie samodzielne Towarzystwo Geograficzne, którego szefem był E. Romer.

W Warszawie wiodącą rolę w geografii odgrywał Zakład Geograficzny UW, kierowany od 1922 r. przez S. Lencewicza. W 1938 r. na Wydziale Humanistycznym UW B. Zaborski utworzył Zakład Antropogeografii. W Szkole Głównej Handlowej nadal działały dwie katedry z zakresu geografii gospodarczej. Główne postaci to A. Sujkowski (przewodniczący PTG w latach 1931–1941) oraz Jerzy Loth. Dwie katedry geograficzne (kierowane m. in. przez S. Lencewicza i Władysława Gumplowicza) oraz Studium Migracyjno-Kolonialne funkcjonowały również w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Ponadto samodzielna Katedra Geografii Gospodarczej istniała w latach 1930–1939 w Wyższej Szkole Wojennej (kierownik Stanisław Srokowski), zaś Zakład Meteorologii i Klimatologii w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (utworzony w 1930 r., kierowany do 1938 r. przez Kazimierza Szulca, a potem przez Romualda Gumińskiego).

Warszawa była również siedzibą instytutów badawczych bądź badawczo-użytkowych, dość licznie powstających w tamtych latach. Z zakresu geografii należy wymienić zwłaszcza: Wojskowy Instytut Geograficzny, Państwowy Instytut Meteorologii, Instytut Badań Spraw Narodowościowych przy Prezydium Rady Ministrów z Wydziałem Migracyjno-Populacyjny (w latach 1934–1939 kierownik W. R. Ormicki) oraz Pracownię Kartograficzną (1934–1939, kierownik B. Zaborski). W okresie 1936–1939 przy Związku Ziemi Górskich funkcjonowało Biuro Planowania Regionalnego, częściowo o charakterze badawczym. Kierował nim B. Zaborski. W stolicy działał również Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Geograficznego, posiadający oddziały w Krakowie (od 1922 r.), Łodzi (1929–1933), na Śląsku (1929–1934), Wilnie (od 1935) oraz w Warszawie (utworzony w 1935 r.).

W 1919 r. utworzono Instytut Geograficzny na Uniwersytecie Poznańskim. Jego twórcą i dyrektorem był S. Pawłowski. W kolejnym roku powstała na Uniwersytecie Katedra Meteorologii, kierowana przez Władysława Smosarskiego. W 1924 r. powołano do życia Seminarium Geografii Gospodarczej, prowadzone przez Stanisława Nowakowskiego. W 1926 r. utworzono Wyższą Szkołę Handlową (późniejsza Akademia Handlowa), w której geografiami gospodarczą zarządzali kolejno S. Nowakowski, Józef Czekalski i Florian Barciński. W 1928 r. powstało w Poznaniu samodzielne Towarzystwo Geograficzne, w 1929 r. przeniesiono tu ze Lwowa siedzibę Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii, zaś w 1936 r. w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk utworzono Komisję Geograficzną. Szefem tych jednostek był S. Pawłowski.

Najmniejszym ośrodkiem geograficznym było Wilno. W 1919 r. na Uniwersytecie Stefana Batorego powołano Katedrę Geografii Fizycznej, która zaczęła funkcjonować dopiero w 1925 r., gdy jej kierownikiem mianowano Mieczysława Limanowskiego. W 1923 r. na tej samej uczelni utworzono Katedrę

Geodezji i Meteorologii, prowadzoną przez Kazimierza Jantzena. Geografia była też obecna w działającym od 1930 r. uniwersyteckim Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej.

Kilka placówek badawczych i dydaktyczno-naukowych funkcjonowało poza ośrodkami akademickimi. W 1925 r., z inicjatywy S. Srokowskiego, utworzono Instytut Bałtycki, który formalnie zaczął funkcjonować w 1927 r. Pierwszą siedzibą był Toruń, a następnie Gdynia. Początkowo dyrektorem był S. Srokowski, potem został nim geograf i ichtiolog Józef Borowik. Komisja Geograficzna Instytutu skupiała wszystkich czołowych polskich geografów. W 1934 r. w Katowicach powstał Instytut Śląski, którego wicedyrektorem był Antoni Wrzosek, a współpracownikami Stanisław Berezowski oraz Maria Suboczowa.

Ponadto w Łodzi działalność związaną z geografiami prowadzono w Oddziale Wolnej Wszechnicy Polskiej (m. in. Jan Dylik, Władysław Gumpłowicz, Juliusz Jurczyński), zaś w Katowicach w Wyższym Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych (A. Wrzosek).

Kilka słów należy poświęcić Zrzeszeniu Polskich Nauczycieli Geografii, które wymienialiśmy już przy charakterystyce ośrodków lwowskiego i poznańskiego. Powstało ono w 1922 r. w Łodzi z inicjatywy Juliusza Jurczyńskiego. Miało charakter organizacji zawodowej i ściśle współpracowało z Towarzystwami Geograficznymi we Lwowie i w Poznaniu. Przewodniczącymi Zrzeszenia byli: E. Romer (1922–1929) oraz S. Pawłowski (1929–1939), a siedzibami kolejno Lwów i Poznań. Organem Zrzeszenia oraz obu towarzystw było „Czasopismo Geograficzne”. Zrzeszenie organizowało cykliczne Zjazdy Polskich Nauczycieli Geografii, które stanowiły jedyne w tamtym czasie forum umożliwiające spotkanie wszystkich geografów. Odbyło się osiem takich zgromadzeń: w Łodzi (1922), Lwowie (1926, 1928), Poznaniu (1929), Gdyni (1931), Warszawie (1933), Katowicach (1936) i Krakowie (1939). Niektóre z nich miały charakter swego rodzaju manifestacji politycznej skierowanej przeciwko państwu niemieckiemu (np. spotkania w Gdyni i częściowo w Katowicach). Ostatni miał miejsce w Krakowie w dniach 28–29 maja 1939 r.

Problematyka badawcza

W dalszych rozważaniach ograniczymy się do wskazania wybranych przykładów największych osiągnięć naszej geografii z tamtego okresu. Wszystkie charakteryzowały się walorami aplikacyjnymi.

Z prac o charakterze ogólnym, teoretycznym wymienić należy przede wszystkim dzieło S. Nowakowskiego pt. *Geografia jako nauka i dzieje odkryć geograficznych*, które ukazało się w ramach „Wielkiej Geografii Powszechnej” (1934/1935). W tym samym cyklu ukazała się *Antropogeografia* (1939) autorstwa B. Zaborskiego i A. Wrzoska. W 1938 r. S. Pawłowski opublikował ważną pracę pt. *Geografia jako nauka i przedmiot nauczania*. Z innych opracowań o podobnym charakterze wymienimy jeszcze publikacje: *Geografia ekonomiczna ogólna* A. Sujkowskiego (1926), *Geografia na usługach państwa* E. Romera (1926), *Wstęp do nauki geografii gospodarczej* F. Barcińskiego (1935), *Geneza nauki geografii ekonomicznej, jej istota, cele i zadania* J. Lotha (1938). Ukazywały się też prace o stanie geografii polskiej i perspektywach jej rozwoju, m. in.: S. Nowakowskiego (1928), W. R. Ormickiego (1932, 1934), S. Pawłowskiego (1927, 1934), E. Romera (1929), L. Sawickiego (1929), J. Smoleńskiego (1919, 1927).

Spośród licznych publikacji **z zakresu geografii fizycznej większość stanowiły studia z zakresu geomorfologii, hydrografii i klimatologii**, które do dziś są cytowane. Wymieńmy m. in. prace S. Pawłowskiego *Charakterystyka morfologiczna wybrzeża polskiego* (1922) oraz *Budowa geologiczna i krajobrazu morfologiczne Pomorza* (1937), W. Smosarskiego *Meteorologia* (1924, kilka wydań), S. Lencewicza *Badania jeziorne w Polsce* (1925), *Dyluwium i morfologia Środkowego Powiśla* (1927) oraz *Kilka większych jezior północnego Polesia* (1938), *Pojezierze Suwalszczyzny Zachodniej. (Zarys morfologii lodowcowej)* S. Pietkiewicza (1928), *Tatrzańska epoka lodowa* (1929) i *Pogląd na klimat Polski* (1938) E. Romera, *Atlas jezior tatrzańskich* L. Sawickiego (1929), *Z fizjografii Pokucia* J. Czyżewskiego (1930), *Studia nad dyluwium i morfologią Podlasia i terenów sąsiednich* B. Zaborskiego (1930), *Ochrona krajobrazu* J. Smoleńskiego (1932), *Krajobraz geograficzny Torunia* Rajmunda Galona (1933), *Z badań nad zjawiskami krasowymi Tatr Polskich* A. Wrzoska (1933), *Pokrywa śnieżna w Karpatach* Władysława Milaty (1937), *Studia nad morfologią i hydrografią Pojezierza Braślawskiego* (1937) i *Katalog jezior poleskich* (1938) Jerzego Kondrackiego, *Gleby Górnego Śląska* Waleriana Łozińskiego (1938).

W bogatym dorobku **z zakresu antropogeografii dominowały studia dotyczące problemów lud-**

nościowych i osadniczych. Największą „karierę” międzynarodową zrobiła praca J. Smoleńskiego *Względne przewyżki i niedobory ludności polskiej na obszarze Rzeczypospolitej* (1926). Autor zaprezentował w niej nowatorską metodę opracowywania zagadnień demograficznych. Metoda ta, nazwana w literaturze jego imieniem, mogła być stosowana do wszystkich obszarów zamieszkałych przez mieszane grupy etniczne. Rozbudował ją w kolejnych studiach. Praca przyniosła mu nominację na przewodniczącego Komitetu Demograficznego Ligi Narodów w Genewie (1939).

Z innych opracowań wymienimy zwłaszcza: *Wędrówki pasterskie w Karpatach* (1919) L. Sawickiego, *Z antropogeografii ziemi Krakowskiej* (1922) i *Antropogeografię Krakowa* (1924) Marii Mrazkówny [Dobrowolskiej], *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu* B. Zaborskiego (1926), *Tarnów i jego okolica* Zdzisława Simchego (1930), *Chicago, amerykańskie miasto – olbrzym* W. Winida (1930), studia Marii Kielczewskiej o osadnictwie wiejskim Wielkopolski (1931) oraz Pomorza (1934), prace W. R. Ormickiego: *Miasto jako przedmiot badań geografii* (1932), *Zakład przemysłowy przedmiotem badań geograficznych* (1934), *Kapitał pieniężny jako przedmiot badań geografii gospodarczej* (1935), *W sprawie naukowych podstaw polskiej polityki ludnościowej* (1936), *Rola geografii rolniczej w planowaniu obrony państwa* (1937), *Naturalny obrót ludności* (1938), *Badania geograficzne nad osadnictwem w Beskidzie Wyspowym* S. Leszczyckiego (1932), *Osadnictwo pasterskie i wędrówki w Tatrach i na Podtatrzu* Zofii Hołub-Pacewiczowej (1934), *Osiedla wiejskie na Pomorzu pod względem geograficzno-osadniczym i narodowościowym* S. Pawłowskiego (1935), cykl prac A. Wrzoska o Pomorzu (1935), *Zagadnienia demograficzne i ich znaczenie dla państwa* J. Smoleńskiego (1937), *Miasta i miasteczka w północno – wschodniej Polsce. Położenie topograficzne, rozplanowanie, fizjonomia. Studium antropogeograficzne* Wandy Rewieńskiej (1938).

Z osiągnięć **geografii regionalnej** należy przede wszystkim wymienić prace o tym charakterze, które ukazały się w ramach serii *Wielka Geografia Powszechna*. Spośród nich na szczególne wyróżnienie zasługuje tom *Polska* (1937), przygotowany przez S. Lencewicza. Dzieło to stanowiło kontynuację jego studiów, prezentowanych w publikacji *Kurs geografii Polski* (1922). Wielkim osiągnięciem edytorskim, merytorycznym oraz... literackim było przygotowane przez J. Smoleńskiego monografie o Wielkopolsce (1930) oraz Morzu i Pomorzu (1932), opublikowane w ramach cyklu *Cuda Polski*. Po opublikowaniu tych prac autor otrzymał przydomek „Geograf-literat”. Ważne miejsce w dorobku geografii regionalnej zajęła rozprawa habilitacyjna W. R. Ormickiego pt. *Życie gospodarcze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej* (1929). Została ona uznana za najlepsze studium z zakresu geografii regionalnej i wyróżniona nagrodą Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intellektualnej.

Z innych opracowań można wymienić m. in.: *Geografię ziem dawnej Polski* A. Sujkowskiego (1921), *Kanał Bydgoski* W. Winida (1928), *Prusy Wschodnie. Kraj i ludzie* (1929) oraz *Geografię gospodarczą Polski* (1931) S. Srokowskiego, *Geografię gospodarczą Polski Zachodniej* S. Nowakowskiego (1929–1930), *Polskie Pomorze* pod red. J. Borowika (1929–1931), *Zarys ogólnej geografii ziem polskich. Wykłady wygłoszone na kursie nauczycielskim w Cieszynie 1919* (1932) L. Sawickiego, *Słownik Geograficzny Państwa Polskiego* pod red. Stanisława Arnolda (od 1936, do września 1939 r. ukazała się tylko niekompletna wersja t. 1 o Pomorzu), *Grenlandię* A. Kosiby (1937), *Ziemie Polski Południowo-Wschodniej – szkic geograficzny* J. Czyżewskiego (1939), *Łódź i okolice. Przewodnik geograficzny* J. Dylika (1939), *Sądecczyznę i jej granice* Jana Flisa (1939).

Dużym uznaniem cieszyły się prace z **geografii politycznej**. Ukazywały się prace typu ogólnego (J. Loth 1925, S. Pawłowski 1938, 1939, J. Smoleński 1931, 1934), ale większość studiów z tej dziedziny poświęcano problemom wynikającym z geopolitycznego usytuowania Polski. W 1921 r. ukazał się ważny artykuł J. Smoleńskiego pt. *W sprawie polskości Ziemi Wileńskiej*. W 1923 r. S. Pawłowski opublikował znaczącą pracę *Geografia polityczna Polski*. W 1924 r. pojawiły się kolejne prace z tego zakresu: Romana Umiastowskiego *Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych* oraz J. Lotha *Państwo Polskie w oświetleniu geografii politycznej*. W 1927 r. J. Smoleński opublikował skrypt *Zagadnienia geopolityczne w odniesieniu do państwa polskiego*, zaś w 1938 r. ważną pracę pt. *Geograficzne podstawy rzeczywistości polskiej*. Liczące się do dziś prace opublikował Józef Wąsowicz: *Materiały do geografii politycznej Polski* (1937) oraz *Ocena geograficznego położenia Polski z punktu widzenia obronności kraju* (1938). Ważnym problemem badawczym i politycznym stała się sprawa tzw. „barrier nadmorskich”, zwłaszcza wobec roszczeń terytorialnych ze strony Niemiec (S. Pawłowski 1923, J. Smoleński 1928, 1934, 1935, 1937). W 1939 r. ukazała się obszerna publikacja E. Romera pt. *Ziemia*

i Państwo. Kilka zagadnień geopolitycznych. W dniu 28 maja 1939 r. na VIII Ogólnopolskim Zjeździe Nauczycieli Geografii w Krakowie S. Pawłowski wygłosił referat pt. *Geografia a obronność Państwa*, który miał duży rezonans społeczny i polityczny. Tylko częściowo publikowała go prasa codzienna. Niemal bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej, pod pseudonimem Henryk Werniński, Bolesław Olszewicz wydał broszurę polityczną *Adolf Hitler o Polsce i Polakach*, w której ujawnił hitlerowskie koncepcje geopolityczne.

Znaczące osiągnięcia notowała polska **kartografia**. Niemal zaraz po odzyskaniu przez Polskę niepodległości pojawiły się prace ukazujące zadania kartografii w warunkach odradzającego się państwa (Lencewicz 1919, Olszewicz 1919), przygotowano też informację o polskich zbiorach kartograficznych (Olszewicz 1926). Pojawiały się prace o charakterze metodycznym i historycznym – np. *Polska kartografia wojskowa. (Zarys historyczny)* B. Olszewicza (1922).

Obok sukcesów lwowskiej szkoły romerowskiej, która dominowała w Polsce, studia z tej dziedziny zaczęto podejmować także w ośrodku krakowskim (zwłaszcza L. Sawicki i Stanisław Korbel) oraz warszawskim (m. in. S. Lencewicz, Michał Janiszewski, Stanisław Pietkiewicz, B. Zaborski). Rozwijała się kartografia gospodarcza (np. Stefan Korytko). W Krakowie Polska Akademia Umiejętności podjęła trud wydania najcenniejszych polskich materiałów kartograficznych pod redakcją Karola Buczka – *Monumenta Poloniae Cartographica*. Niestety druk pierwszej części zakończono pod koniec sierpnia 1939 r. i cały nakład został prędko zniszczony przez Niemców.

Z ważniejszych osiągnięć należy wymienić opracowany przez E. Romera *Polski atlas kongresowy* (1921), zawierający materiały z Konferencji Pokojowej w Paryżu, *Atlas geograficzny* L. Sawickiego i S. Korbela (1924), serię *Atlasów Krajoznawczych*, ukazującą się w latach 1923–1925 z inspiracji E. Romera. Współautorami byli Regina Danysz-Fleszarowa, J. Jurczyński, T. Szumański, S. Pawłowski i Stanisława Niemcówna. Dotyczyły one województw: warszawskiego, łódzkiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego, poznańskiego i pomorskiego oraz krakowskiego. W 1934 r. B. Zaborski opublikował apel *O potrzebie opracowania antropogeograficznego atlasu Polski*, przygotował też *Atlas powiatu morskiego i Gdyni* (1933) oraz *Atlas gospodarczo-komunikacyjny Zachodniego Pomorza* (1935). Ponadto podjął inicjatywę w zakresie wydania przez Instytut Śląski *Atlasu Śląska* (1938). Pomyślnie rozwijała się kartografia szkolna.

Omawiając kartografię międzywojenną nie można pominąć zasług Wojskowego Instytutu Geograficznego. Działalność tej placówki wiązała się przede wszystkim z przygotowaniem na potrzeby armii niezbędnych materiałów kartograficznych. Opracowywano je w oparciu o dawne mapy zaborcze, a także na podstawie prowadzonych w terenie prac topograficznych i fotogrametrycznych. Rozpoczęto od prac nad mapą w skali 1:100 000 (mapa taktyczna). Pierwsze egzemplarze ukazały się już w 1922 r. Ostatnia wersja tej mapy, czterobarwna (lata 1931–1939) została uznana za jedną z najlepszych i najpiękniejszych ilustracji topograficznych na świecie. W 1932 r. WIG rozpoczął też wydawanie w skali 1:100 000 map o charakterze turystycznym oraz poświęconych ochronie przyrody. W latach 1919–1921 podjęto prace nad mapą szczegółową Polski w skali 1:25 000. Od 1933 r. zaczęto też wydawać w tej skali szczegółowe mapy turystyczne i narciarskie. Wielkim sukcesem edytorskim i metodologicznym były mapy fotogrametryczne wybranych terenów turystycznych, a także plany miast, mapy geologiczne Polski, mapa morska Bałtyku, mapy transportowe. Do szczególnych osiągnięć należała bez wątpienia *Fotogrametryczna mapa Parku Narodowego – Tatry* (1:20 000, wyd. 1934) oraz *Mapa fotogrametryczna Tatr* (1:20 000, wyd. 1938). Mapa Parku Narodowego w Tatrach była prezentowana na wielu międzynarodowych wystawach kartograficznych osiągając bardzo wysokie oceny. Z innych przedsięwzięć WIG-u należy wymienić prace nad Międzynarodową Mapą Świata (1:1 000 000), której redakcję powierzono S. Lencewiczowi. Prace polskie nad tą mapą zostały zakończone w 1937 roku. Organem WIG-u były „Wiadomości Służby Geograficznej” (1927–1939).

Rozwijała się **geografia szkolna**. Geografowie uniwersyteccy zawsze aktywnie uczestniczyli w procesie kształcenia nauczycieli dla szkół różnego szczebla. Przejawiało się to przede wszystkim w przygotowaniu podczas studiów podstawowej kadry nauczycielskiej, którą potem systematycznie doksztalcano, najczęściej podczas licznych kursów (tzw. „szkoły letnie”). Ważną rolę w doksztalcaniu nauczycieli odgrywały Ogniska Metodyczne Geografii działające przy kuratoriach oświaty. Pojawiły się podręczniki z zakresu metodyki i dydaktyki geografii (m. in. M. Mścisz 1928, S. Niemcówna 1929). Bardzo żywo reagowano na wszelkie próby władz oświatowych zmierzające do ograniczenia

godzin lekcyjnych z geografii. Przykładowo w 1936 r. przesłano do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego memoriał w „*sprawie upośledzenia nauki geografii w programach liceów ogólnokształcących*”.

Na lata trzydzieste XX w. przypada szczególnie **rozwój tzw. „geografii stosowanej”**. W tym okresie zaczęła kształcić się „geograficzna szkoła planistyczna”. Zaczęły powstawać placówki opracowujące plany regionalne Warszawy (1930), Łodzi (1931), Wybrzeża Morskiego (1931), Poznania (1932), Zagłębia Górniczo-Hutniczego (1933), Podhala i Beskidu Zachodniego (1934), Huculszczyzny (1934). Jedną z głównych grup pracowników tych instytucji stanowili geografowie, m. in. Kazimierz Dziewoński, Bonifacy Gajdzik, R. Galon, S. Leszczycki, W. R. Ormicki, S. Pawłowski, J. Smoleński, Franciszek Uhorzak Tadeusz Wilgat, A. Wrzosek, B. Zaborski. Zaczęto podejmować próby wypracowania teoretycznych i praktycznych podstaw takiej działalności. Powołano do życia 11 placówek planowania regionalnego, obejmujących swym zasięgiem 51% powierzchni kraju. Za najwybitniejsze osiągnięcia z tego okresu uważa się opracowania planistyczne dotyczące Warszawy Funkcjonalnej, Centralnego Okręgu Przemysłowego oraz Podhala. Ośrodkami wiodącymi w tej dziedzinie były Warszawa (głównie urbaniści) i Kraków (przewaga geografów). W Krakowie działalność tej przewodzili J. Smoleński, i S. Leszczycki. Jego praca *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego* (1938) była pierwszym w polskiej literaturze przedmiotem opracowaniem o charakterze metodycznym, ukazującym kolejność postępowania i zakres merytoryczny studiów geograficznych, niezbędnych dla regionalnych opracowań planistycznych. Do dzisiaj jest wykorzystywana jako ważne źródło zarówno w pracach naukowych, jak i w planowaniu przestrzennym. Geografowie ściśle współpracowali z utworzonym w 1923 r. Towarzystwem Urbanistów Polskich, uczestnicząc m. in. jako wykładowcy w szkoleniach organizowanych przez TUP (m. in. K. Dziewoński, S. Leszczycki, J. Smoleński, B. Zaborski).

Ośrodek krakowski zainicjował naukowe badania związane z turystyką, tworząc nową dyscyplinę – **geografię turystyki**, przedtem w Polsce nie uprawianą (S. Leszczycki). Mogła się ona rozwijać przede wszystkim dzięki utworzonemu w 1936 r. przy Instytucie Geograficznym Studium Turystyki UJ. Była to jedna z pierwszych takich placówek badawczych i dydaktycznych na świecie. Studium odegrało istotną rolę w rozwoju polskiej i światowej geografii turystyki, a także gospodarki turystycznej w Polsce.

Próba oceny

W latach międzywojennych myśl geograficzna w Polsce osiągnęła swoje „*apogeum*”. Potwierdzeniem tego było wykształcenie się kilku szkół geograficznych, z których każda miała swoją odrębność problemową, metodyczną, regionalną. Wpływ na to miały m. in. następujące czynniki:

1. Wzrastająca sieć ośrodków geograficznych, powstających zwłaszcza w szkołach wyższych (państwowych i prywatnych).
2. Szczególna troska o rozwój kadry geograficznej. Przejawiało się to rosnącą liczbą studentów i nowoczesnymi programami studiów, wykorzystującymi doświadczenia zwłaszcza szkoły amerykańskiej i francuskiej. Notowano dużą liczbę uzyskiwanych stopni naukowych doktora (70 geografów) i docenta (15 osób), nominacje profesorskie otrzymało kilkunastu badaczy. Największe osiągnięcia w zakresie kształcenia kadry naukowej miały ośrodki w Krakowie i we Lwowie (w każdym ponad 20 doktoratów); ważnym elementem edukacji stał się motyw patriotyczny, który zadomowił się w polskiej geografii na długie lata. Efekty tego ujawniły się szczególnie w latach II wojny światowej.
3. Rozszerzający się zakres merytoryczny i przestrzenny badań, zwłaszcza z geografii fizycznej i antropogeografii oraz pojawienie się „geografii stosowanej”, tworzonej głównie z myślą o potrzebach gospodarki narodowej (tzw. „geografia stosowana”). Pojawiały się prace teoretyczno-metodyczne, z których wiele wykorzystuje się do chwili obecnej. Ważną rolę zaczęły odgrywać studia z zakresu geografii politycznej, ukazujące m. in. zagrożenia dla Polski ze strony Niemiec i Związku Sowieckiego. Coraz lepiej rozwijała się geografia regionalna i geografia szkolna. Stworzono warunki umożliwiające rozwój geografii wojskowej. Wzrastała ranga badań terenowych, bardzo często powiązanych z polityką gospodarczą kraju.
4. Rozwój szkół geograficznych, zwłaszcza w zakresie geomorfologii, antropogeografii i kartografii. Największy zasięg oddziaływania miały szkoły krakowska, lwowska, warszawska oraz poznańska,

najmniejszy natomiast wileńska. Wiązały się one przede wszystkim z geografiami fizyczną (wszystkie ośrodki) i antropogeografią (bez Wilna). W ramach geografii fizycznej wyraźnie dominowała geomorfologia, natomiast w przypadku antropogeografii badania osadnicze i ludnościowe. Odrębną jakość stanowiła romerowska szkoła kartograficzna. Twórcami szkół byli: w Krakowie L. Sawicki i J. Smoleński, we Lwowie E. Romer i H. Arctowski, w Warszawie S. Lencewicz i A. Sujkowski, w Poznaniu S. Pawłowski i S. Nowakowski, w Wilnie M. Limanowski oraz K. Jantzen. Pod koniec okresu międzywojennego zaczęły wykształcać się szkoły związane z takimi osobami, jak: W. R. Ormicki (Kraków), A. Zierhoffer (Lwów), B. Zaborski (Warszawa) i R. Galon (Poznań). Ich rozwój przerwał wybuch II wojny światowej.

5. Tworzenie wyspecjalizowanych instytutów naukowych lub placówek badawczych z rozwiniętymi działami geografii.
6. Rozwój Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Periodykiem PTG został „Przegląd Geograficzny”, którego redaktorami byli L. Sawicki (1919–1922) i S. Lencewicz (do 1939). Ponadto PTG (Oddział w Krakowie) wydawało „Wiadomości Geograficzne” (1923–1939, red. L. Sawicki i W. R. Ormicki).
7. Rozwój czasopiśmiennictwa geograficznego, a także edycja unikatowych serii wydawniczych, jak np. *Wielkiej Geografii Powszechnej* (1932–1929, 16 tomów), której znaczenie dla nauki ma charakter ponadczasowy.
8. Utworzenie geograficznych oficyn wydawniczych: „Orbis” L. Sawickiego w Krakowie (1919) oraz „Książnicy-Atlas” E. Romera we Lwowie (1924).
9. Rozwój „Akcji Ekspedycyjnej” (L. Sawicki) oraz wypraw badawczych, zwłaszcza polarnych (m. in. Aleksander Kosiba, Alfred Jahn, Mieczysław Klimaszewski).
10. Stale wzrastający udział Polaków w pracach organizacji międzynarodowych, a zwłaszcza w Międzynarodowej Unii Geograficznej. Funkcje wiceprzewodniczących MUG sprawowali: E. Romer (1931–1938) oraz S. Pawłowski (1938–1939). W dniach 21–31 sierpnia 1934 r. w Warszawie odbył się XIV Kongres MUG, w którym uczestniczyło blisko 700 osób, w tym około 400 z zagranicy. Wielkim osiągnięciem organizacyjnym i promocyjnym był II Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnografów (1927). W 1938 r. J. Smoleński został powołany do Komitetu Demograficznego Ligi Narodów, a w 1939 r. wybrany jego przewodniczącym.

Wiele interesujących projektów badawczych planowano na lata po roku 1940. Niestety wybuch II wojny światowej oraz okupacja niemiecka i sowiecka uniemożliwiły realizację tych planów.

Rola geografii i Polskiego Towarzystwa Geograficznego w wychowaniu patriotycznym polskiej młodzieży

prof. zw. dr hab. Marek Sobczyński

*Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych
Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki*

Geografia obok historii kraju i literatury ojczystej jest powszechnie uważana za tę dyscyplinę nauczania, która w największym stopniu kształtuje patriotyzm młodzieży szkolnej. Popularyzacja geografii, obok krajoznawstwa, jest też sposobem kształcenia postaw patriotycznych wśród dorosłej populacji kraju.

Już samo powołanie, jeszcze w warunkach zaborów, Polskiego Towarzystwa Geograficznego było aktem patriotycznym, nie tylko organizującym życie geograficzne odradzającego się kraju, ale świadczącym także o głębokiej wierze w szybkie odbudowanie polskiej państwowości i konieczności wsparcia tego procesu przez geografów trzech zaborów.

W wystąpieniu omówiono rolę, jaką w procesie wychowania patriotycznej młodzieży odegrała geografia. Szczególną uwagę poświęcono geografii szkolnej (edukacji geograficznej), gdyż właśnie na poziomie relacji nauczyciel geografii–uczeń zachodził ten najbardziej istotny proces kształtowania postaw patriotycznych. Często przy tym nauczyciele geografii byli też opiekunami szkolnych drużyn harcerskich. Wyjazdy terenowe były najlepszą formą wpajania takich postaw.

Drugą płaszczyzną kształcenia patriotyzmu był ruch geograficzny, w okresie międzywojennym silnie zdwersyfikowany, podtrzymujący jednak duch narodowy w okresach okupacji i stanowiący azyl od indoktrynacji w okresach dominacji obcych ideologii. Działalność ZPNG i PTG sprzyjała zawsze szerzeniu idei patriotycznych, niezależnie od panującego ustroju i stopnia swobód obywatelskich.

Trzecią płaszczyzną była edukacja geograficzna na szczeblu wyższym. Już samo jej ustanowienie na dwóch uczelniach galicyjskich oraz na tajnym Uniwersytecie Latającym w Królestwie było działaniem nacechowanym głębokim patriotyzmem. Edukacja wyższa możliwa jest jedynie wraz rozwojem badań naukowych w danej dyscyplinie. Studia nad geografiami nieistniejącego od 123 lat kraju, a potem nad uwarunkowaniami jego odbudowy, zarówno po zaborach, jak i po 5 latach okupacji nazistowskiej, a potem po 45 latach panowania ustroju totalitarnego były jaskrawym przykładem głęboko patriotycznych działań naukowców-geografów. Patriotyczny wymiar miał też wkład geografów w ustanowienie granic Polski po obu wojnach światowych oraz ofiara życia złożona przez wielu geografów za sprawę polskiej racji stanu, niepodległości i wolności od obcych ideologii.

Rozwój geografii słowackiej w okresie 1918–1945¹

prof. RNDr. René Matlovič

*Katedra Geografii i Geoinformatyki Stosowanej, Uniwersytet Preszowski
Prešov, Słowacja*

Do 1918 r. Słowacja była częścią Królestwa Węgier. Ugoda austriacko-węgierska z 1867 r. stwarzała Węgrom możliwości nasilenia madziaryzacji Słowaków. M in. na początku XX w. szkolnictwo wyższe było wyłącznie węgierskie. W tych warunkach inteligencja słowacka, w tym także geografowie, stanowiła niewielką grupę społeczną. W tym okresie wzrosło kulturalne oddziaływanie Czech. Studia na Uniwersytecie Karola w Pradze odbywało wielu młodych Słowaków. W 1912 r. w Bratysławie (ówczesny Pożoń), powstał węgierski Uniwersytet Elżbiety (*Erzsébet Tudományegyetem*). Istniał on do 1919 r., potem został przeniesiony do Peczu (Pécs). W 1918 r. powstał na tej uczelni Zakład Geografii, w którym profesorem został mianowany **Prinz Gyula** (1882–1973). Później pracował on na uniwersytetach w Peczu, Klużu-Napoce (Cluj-Napoca, ob. Rumunia) i Segedynie (Szeged).

W pierwszej dekadzie XX w. tylko trzech Słowaków posiadało wyższe wykształcenie w zakresie geografii: **Vítazoslav Cintula** (1848–1911) – studiował na uniwersytetach w Pradze i Wiedniu, pracował jako nauczyciel w szkołach średnich w Czechach. Zajmował się geografiami ludności oraz geografiami regionalną. **Ján Volko-Starohorský** (1880–1977) – studiował na uniwersytecie w Budapeszcie, pracował jako nauczyciel w szkołach średnich na obszarze ówczesnych Węgier, później w Liptowskim Mikulaszu. Przedmiot jego zainteresowań stanowiły: geologia, speleologia oraz ochrona środowiska. Był jednym z założycieli Muzeum Słowackiego Krasu. **Jozef Martinka** (1893–1974) – studiował na uniwersytecie w Budapeszcie, pracował jako nauczyciel w szkołach średnich. Po II wojnie światowej

¹ Praca powstała w ramach projektu badawczego VEGA no. 1/0049/18 pt. „Diskontinuity vo vývoji slovenského geografického myslenia v 20. a 21. storočí: objektívna a subjektívna dimenzia“.

profesor i dziekan Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu w Bratysławie oraz pracownik Instytutu Geografii Słowackiej Akademii Nauk, zajmował się geografją historyczną. Był pierwszym Słowakiem, który uzyskał profesurę tytularną w zakresie geografii (1947 r.).

Po utworzeniu w 1918 r. Republiki Czechosłowackiej warunki dla rozwoju nauki słowackiej, w tym również geografii, uległy zdecydowanej poprawie. W 1919 r. powstał Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie. W latach 20. XX w. na Wydziale Filozoficznym stworzono instytucjonalne podwaliny dla rozwoju geografii na Słowacji. Zajęcia prowadzili profesorowie czescy. W 1921 r. wykłady z geografii rozpoczął etnograf **Karel Chotek** (1881–1967), który studiował etnografię, historię, antropologię i geografję na Uniwersytecie Karola w Pradze (był uczniem prof. L. Niederlego), później w Lejdzie, Londynie i Paryżu. Profesorem w Bratysławie był w latach 1921–1931. W 1923 r. na Wydziale Filozoficznym powołano jednostkę pod nazwą Seminarium Geograficzne, której pierwszym kierownikiem został prof. **Jiří Viktor Daneš** (1880–1928). W 1927 r. Seminarium zostało podzielone na Proseminarium Geograficzne i Seminarium Geograficzne. W 1936 r. (*de facto*) lub 1938 r. (*de iure*) Seminarium Geograficzne podzielono na Seminarium Fizycznogeograficzne oraz Seminarium Antropogeograficzne. W latach 1923–1925 wykłady prowadził prof. Jiří Viktor Daneš, który był zięciem ówczesnego rektora uniwersytetu prof. Józefa Hanuša. Studiował geografję i historię na Uniwersytecie Karola w Pradze (był uczniem prof. J. Palackiego i prof. L. Niederlego), później (1903–1904) również na Uniwersytecie w Berlinie (u prof. Ferdinanda von Richthofena). W 1906 r. uzyskał habilitację (Údolí dolní Neretvy). Wpływ na Daneša wywarły: teoria cyklu geograficznego W. M. Davisa, studia znanego serbskiego geografa Jovana Cvijića (z którym utrzymywał bliskie kontakty osobiste) oraz geomorfologiczne koncepcje francuskiego geografa E. de Martonne'a. W latach 1925–1929 dyrektorem Seminarium Geograficznego był prof. **František Štůla** (1883–1943), który studiował geografję na Uniwersytecie Karola w Pradze uczeń prof. J. Palackiego). Zajmował się geografją gospodarczą. W 1929 r. wrócił do Pragi, gdzie w Wyższej Szkole Handlowej zastąpił poważnie chorego prof. Viktora Dvorskiego. W latach 1929–1938 dyrektorem Proseminarium oraz Seminarium Geograficznego był prof. **Jiří Král** (1893–1975), który studiował geografję na Uniwersytecie Karola w Pradze (był uczniem i później – od 1920 r. – asystentem prof. V. Švambery). Zajmował się geografją człowieka. Pozostawał pod szczególnym wpływem geografii francuskiej (Paul Vidal de la Blache, Pierre Deffontaine), angloamerykańskiej oraz polskiej (Ludomir Sawicki). Współpracował również z Włodzimierzem Kubijowiczem (w 1930 r. Kubijowicz wykładał w Bratysławie). W 1938 r. Jiří Král został zmuszony do powrotu do Pragi.

Ważną rolę w tworzeniu współczesnej geografii słowackiej odegrał prof. **Jan Hromádka** (1886–1968), ur. w gminie Volenice w Czechach Południowych, który w latach 1910–1914 – jako student nadzwyczajny (bez egzaminu maturalnego) – studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze historię, geografję oraz geologię. Pod wpływem prof. Jiří V. Daneša oraz Viktora Dvorskiego specjalizował się w geografii. Wybuch I wojny światowej sprawił, że studiów nie ukończył. W latach 1914–1918 był wcielony do wojska, walczył na froncie włoskim i galicyjskim. Po ustanowieniu niepodległej Czechosłowacji, w 1919 r. został wysłany na Słowację do Liceum Pedagogicznego w Nowej Wsi Spiskiej. W 1923 r. zdał egzamin maturalny, w 1925 r. podjął pracę w Liceum Pedagogicznym w Bratysławie. W latach 1925–1926 kontynuował studia w zakresie historii oraz geografii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie (pod kier. profesorów Daneša i Štůli). W 1928 r. uzyskał doktorat (PhDr.) w dziedzinie geografii i etnografii. W maju 1930 r. habilitował się w zakresie geografii fizycznej (pod kierunkiem prof. Štůli). Był nauczycielem w I Państwowym Liceum im. Masaryka w Bratysławie. W latach 1930–31 odbył staż naukowy na Uniwersytecie Paris-Sorbonne pod kier. prof. A. Demangeon'a i prof. E. de Martonne'a. W 1932 r. zaczął pracować jako docent prywatny na Uniwersytecie w Bratysławie. W 1936 r. został mianowany kierownikiem Seminarium Geografii Fizycznej, a w 1938 r. profesorem nadzwyczajnym geografii fizycznej. W 1939 r. uzyskał nominację na profesora zwyczajnego w zakresie geografii ogólnej. Po wymuszonym zwolnieniu prof. Jiří Krála podjął również kierownictwo Seminarium Antropogeografii. Mimo swego pochodzenia czeskiego, władze nowego państwa słowackiego pozwoliły mu kontynuować pracę na uczelni. Na tę decyzję wpłynęła przede wszystkim jego świetna znajomość języka słowackiego, w którym wykładał i pisał prace naukowe. W 1940 r. powstał Wydział Nauk Przyrodniczych i prof. Hromádka został kierownikiem Instytutu Geografii. Od 1941 r. prowadził również wykłady w no-

wopowstałej Wyższej Szkole Handlowej w Bratysławie. W latach 1945–1946 pełnił funkcję dziekana na Wydziale Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu w Bratysławie (ówczesny Uniwersytet Słowacki). Prof. Hromádka był w 1946 r. zarazem założycielem oraz pierwszym przewodniczącym Słowackiego Towarzystwa Geograficznego, które stanowiło oddział Czechosłowackiego Towarzystwa Geograficznego. W październiku 1946 r. przeniósł się do Pragi, zostając profesorem Głównej Szkoły Handlowej. Równocześnie do roku akademickiego 1947/1948 nadal prowadził zajęcia w Bratysławie. Działalność organizacyjną powadził Hromádka również w ramach instytucji badawczych. W 1945 r. przywrócił działalność Instytutu Geografii Słowackiej Akademii Nauk i Sztuki (Zemepisný ústav Slovenskej akadémie vied a umení), który powstał jeszcze w 1943 r., a jego pierwszym dyrektorem został geograf i historyk **František Bokes** (1906–1968). Bokes był uczniem prof. J. Krála i zajmował się geografią polityczną oraz historyczną. Inspirował się antropogeografią F. Ratzla. W 1944 r. działalność Instytutu została przerwana. Po reaktywacji Instytutu Hromádka przewodniczył mu do 1950 r. Faktycznie jednak Instytutem kierował M. Lukniš, a później – w latach 1949–1952 – E. Šimo. W 1953 r. przeprowadzono instytucjonalną reorganizację nauki i Instytut został włączony do Słowackiej Akademii Nauk (Slovenská Akadémia Vied).

Prof. Hromádka wypromował pierwsze pokolenie geografów słowackich (Vojtech Briedoň, **Štefan Bučko**, **Štefan Fekete**, Jozef Fraňo, Ján Heteš, Ladislav Kvietok, Teodor Lamoš, Michal Lukniš, Matej Papík, Pavol Plesník, Dominik Polakovič, Anton Šíma, Eduard Šimo, Ladislav Tajták, Ján Verešík). W 1946 r. prof. Hromádka opiekował się habilitacją Michala Lukniša w zakresie geografii fizycznej. **Michal Lukniš** (1916–1986) był kontynuatorem międzywojennych koncepcji prof. Hromádki w zakresie badań geomorfologicznych oraz syntez regionalnych, które w swoich studiach znacznie rozbudował.

Literatura

- Hromádka J., 1955, *Počátky vědecké geografie na Slovensku*, Sborník Československé společnosti zeměpisné, 60 (2), 81–89.
- Kárpáty P., Mázorová H., 2011, *K vývoju atraktivity geografického a geovedného vzdelávania Univerzity Komenského v Bratislave*, Geographia Cassoviensis, 5 (2), 45–56.
- Lauko V., 2006, *Transformácia slovenskej geografie, jej dôsledky a problémy*, Folia Geographica, 9, 44–55.
- Lukniš M., 1987, *Prof. Jan Hromádka ako vedec, pedagóg a človek*, Geografický časopis, 39 (2), 137–147.
- Martínek J., 2008, *Geografové v českých zemích 1800–1945 (biografický slovník)*, Historický ústav AV ČR, Praha.
- Martínek J., 2010, *Čeští vědci na Slovensku. Geografický ústav Univerzity Komenského*. Klaudyán, 7 (1–2), 22–28.
- Martínek J., 2017, *Geograf a cestovatel Jiří Daneš*, Historický ústav AV ČR, Praha.
- Martínek J., Martínek, M., 1998, *Kdo byl kdo – naši cestovatelé a geografové*, Libri, Praha.
- Matlovič R., 2007, *Slovak Geography at the beginning of 21st Century*, [in:] M. Stryž, ed., *Geography Science in the Regional Studies. Geography in the Regional Studies*, vol. V, PTG i AŚ, Kielce, 45–64.
- Matlovič R., Matlovičová K., 2015, *Geografické myslenie*, FHPV PU, Prešov.
- Tibenský J., Pöss O. et al, 1999, *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 3*, AEP, Bratislava.
- Žudel J., 1993, *Dejiny Zemepisného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení v r. 1943–1953*, Geografický časopis, 45 (4), 309–316.

Rola geografów w tworzeniu i rozwijaniu polskiej kartografii szkolnej w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej

dr hab. Beata Konopska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

dr Jerzy Ostrowski

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

Autorzy map i atlasów wydawanych na przełomie XIX i XX w. aktywnie uczestniczyli w procesie budzenia świadomości narodowej i negocjacjach, przywracających niepodległą Polskę na mapę Europy. Wśród publikacji kartograficznych wydawanych do wybuchu pierwszej wojny światowej przeważały pozycje o charakterze popularnonaukowym, których autorzy aktywnie angażowali się w sprawy Polski, wykorzystując mapę jako jedną z form oddziaływania społecznego, współistniejącą z ich wystąpieniami publicznymi. Wydanie tego typu map motywowane było silną potrzebą dzielenia się świadomością narodową. Mapom nadawano wówczas podwójną funkcję – polityczną i edukacyjną.

W działalności tej wyróżniała się Galicja, mająca dużą autonomię, gdzie zarówno szkoły ludowe jak i średnie już od lat 70. XIX w. miały do dyspozycji polskie tłumaczenia austriackich atlasów Kozenna i Haardta oraz kilkanaście map ściennych, zaadaptowanych przede wszystkim przez krakowskiego nauczyciela geografii Bronisława Gustawicza i gdzie zostały opublikowane takie pionierskie opracowania naszej nowoczesnej kartografii szkolnej, jak mapy Galicji (1894) i ziem dawnej Polski (1907) lwowskiego geografa Stanisława Majerskiego oraz słynny *Atlas geograficzny* Eugeniusza Romera (1908), który jeszcze przed odzyskaniem niepodległości miał trzy wydania drukowane w Wiedniu.

Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r. otworzyło w kartografii polskiej nowy rozdział, w aspekcie społecznym priorytetem było przygotowanie map do wykorzystania w edukacji szkolnej. Bariery wejścia w wysokonakładową produkcję kartograficzną były jednak kompetencje poligraficzne i kapitał. Przeszkody te pokonał już na początku lat 20. XX w. E. Romer tworząc lwowską „Książnicę-Atlas” oraz działający w jej strukturze Instytut Kartograficzny jego imienia. Z czasem stała się ona największym wydawnictwem edukacyjnym II Rzeczypospolitej. Tymczasem inny wydawca krakowski „Orbis” z Ludomirem Sawickim na czele działał wg innego modelu organizacyjnego zlecając usługi drukarskie do Wiednia.

Lwowska „Książnica-Atlas” wypracowała na tyle silną wartość w zakresie praw autorskich oraz kapitału ludzkiego w postaci oddanych i kompetentnych pracowników, że odrodziła się po drugiej wojnie światowej we Wrocławiu. Powstałe w 1951 r. Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych (PPWK) było merytorycznym spadkobiercą jej dorobku. Koncepcje map powstałe w tym przedsiębiorstwie odcisnęły trudne do zatarcia ślady na naszej kartografii szkolnej, kontynuowanej w co najmniej kilku innych wydawnictwach powstałych po 1989 r.

Można wskazać cztery obszary działalności geografów na rzecz tworzenia i rozwijania polskiej kartografii szkolnej. Pierwszy to opracowania kartograficzne, ze szczególnym wyróżnieniem dorobku E. Romera wraz z jego współpracownikami Józefem Wąsowiczem i Teofilem Szumańskim, L. Sawickiego i Stanisława Korbla, Michała Janiszewskiego, a w ostatnim półwieczu redaktorów PPWK i Wydawnictwie Nowa Era. Drugi obszar to kształcenie nauczycieli w zakresie rozumienia języka kartografii i efektywnego wykorzystywania pomocy kartograficznych w edukacji szkolnej, głównie na łamach czasopisma „Geografia w Szkole”, w którym znalazło się prawie 200 publikacji z tego zakresu. Trzeci obszar to inicjowanie dyskusji merytorycznych pomiędzy twórcami map a nauczycielami i metodykami geografii w formie konferencji i seminariów, w czym szczególnie zasłużyły się Komisja Kartograficzna (od 2000 r. Oddział Kartograficzny) PTG oraz PPWK, organizując, począwszy od

1969 r. liczne takie ogólnopolskie spotkania. Wreszcie, czwarty obszar to kształcenie w formie studiów uniwersyteckich geografów kartografów – późniejszych redaktorów map i atlasów szkolnych. W tym zakresie największe zasługi mają katedry kartografii na Uniwersytecie Warszawskim (ze specjalizacją kartograficzną już od 1950 r.) i na Uniwersytecie Wrocławskim (ze specjalizacją od 1954).

Studium Turyzmu UJ (1936–1939) w rozwoju gospodarki turystycznej w Niepodległej Polsce

prof. dr hab. Antoni Jackowski, dr hab. Elżbieta Bilaska-Wodecka,
dr hab. Izabela Sołjan, mgr Justyna Liro

*Institut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*

Problematyka Studium Turyzmu UJ w ostatnich latach była już poruszana zarówno w publikacjach, jak i podczas różnych wystąpień konferencyjnych. Jednak ze względu na tematykę niniejszej konferencji, oraz znaczącą w tym kontekście rolę Studium, zdecydowano się ponownie podjąć ten wątek.

W połowie lat 30. XX wieku problemy związane z rozwojem odrodzonego kraju były już rozpoznane i nakreślona została ogólna linia rozwoju poszczególnych gałęzi gospodarki. W tym planie geografowie krakowscy widzieli miejsce także dla coraz silniej rozwijającej się w Europie turystyki, a zdając sobie sprawę z konieczności odpowiedniego przygotowania tego sektora, zarówno od strony badawczej, jak i kadrowej, podjęli starania o utworzenie placówki naukowej zajmującej się tymi zagadnieniami. Powstaniu Studium sprzyjały również: (1) rozwój krajoznawstwa, które w warunkach polskich wykazywało istotne sprzężenie z działalnością turystyczną; (2) duża aktywność turystyczna polskiego społeczeństwa; (3) rozwój planowania przestrzennego i regionalnego; (4) wzrastające zainteresowanie turystyką ze strony władz rządowych, samorządowych oraz różnych organizacji gospodarczych.

Studium Turyzmu zostało utworzone z inicjatywy Stanisława Leszczyckiego, wybitnego geografa i planisty. Wniosek Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, poparty przez Ministerstwo Komunikacji oraz Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, został pozytywnie zaopiniowany przez Radę Wydziału Filozoficznego, a także przez Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ślad za tym 23 kwietnia 1936 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zatwierdziło wykłady i ćwiczenia z geografii turystyki.

Działalność Studium była bardzo szeroka. Obejmowała ona badania naukowe, działania organizacyjne oraz edukację kadr dla turystyki. Dążono do wypracowania naukowych podstaw geografii turystyki, z dużym naciskiem na aplikacyjny charakter badań oraz zastosowanie ich wyników w planowaniu rozwoju gospodarki turystycznej w Polsce. Tematy prowadzonych studiów były na ogół realizowane na zamówienie różnego rodzaju instytucji państwowych i samorządowych lub placówek i organizacji turystycznych. Wśród najważniejszych osiągnięć Studium należy wymienić: współpracę przy opracowywaniu Ustawy o miejscowościach wypoczynkowych i turystycznych, nowatorskie badania ruchu turystycznego w Polsce, zwłaszcza opracowanie metod pozyskiwania danych statystycznych do analiz ruchu uzdrowiskowo-turystycznego w Polsce, oraz badania zmierzające do skatalogowania krajowych miejscowości turystycznych. Nie można pominąć też inicjatyw związanych z planowaniem turystycznym na szczeblu regionalnym i ogólnokrajowym. W tym zakresie opublikowano m.in. cenne prace wpisujące się w program ogólnopolskiego rozwoju turystyki. Opracowania te dotyczyły przede wszystkim południa Polski, głównie Karpat i Śląska. Studium zainicjowało także prace z zakresu kar-

tografii turystycznej, przygotowywano *Atlas turystyczny Polski* (przy współpracy Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki), a także *Mapę uzdrowisk Europy*.

Jednym z głównych zadań Studium było szkolenie osób dla potrzeb placówek turystycznych. Prowadzono zajęcia dla uczestników różnych szkoleń organizowanych przez instytucje samorządowe i organizacje turystyczne. W roku akademickim 1936/1937 Studium liczyło 20 słuchaczy, w 1937/1938 – 22 i podobną liczbę w roku 1938/1939. W ramach zajęć seminaryjnych słuchacze opracowywali szereg tematów poświęconych turystyce, m.in. atrakcyjności turystycznej wybranych krajów i regionów, strukturze i wielkości ruchu turystycznego oraz elementom zagospodarowania. Ogółem przygotowano 43 tego typu prace.

Pod kątem organizacyjnym niewątpliwą zasługą Studium było sporządzenie bazy danych wszystkich polskich organizacji związanych z branżą turystyczną.

Reasumując, należy podkreślić, że dorobek Studium Turyzmu był tak znaczący i trwały, że pozwolił polskiej geografii turystyki odgrywać przodującą rolę na świecie do końca lat 70. ubiegłego stulecia. Długotrwała sława Studium wynikała zarówno z osiągnięć naukowych tej placówki, jak i faktu, że powojenną turystykę w Polsce tworzyli przede wszystkim absolwenci tej placówki.

Procesy kształtowania i ujednolicania nazw miejscowości na terytorium II Rzeczypospolitej Polskiej

mgr Monika Cepil

*Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych
Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki*

Celem referatu jest prezentacja wyników analizy procesu kształtowania i ujednolicania nazw miejscowości na terenie Rzeczypospolitej Polskiej po I wojnie światowej. Jednym ze sposobów poprawy działalności państwa po okresie zaborów było zharmonizowanie nazw geograficznych. Ze względu na to, że ustalanie i zmienianie nazw miejscowości oraz obiektów fizjograficznych ma w Polsce długą tradycję, w wystąpieniu ukazano pokrótce kwestię formowania się nazw miejscowości na ziemiach polskich oraz modyfikacje toponimiczne wprowadzone podczas zaborów. Początkowo nie istniał żaden organ oficjalnie ustalający toponimy, nazwy miejscowości były natomiast ustalane na potrzeby wydawania map i spisów powszechnych. Pierwsze próby standaryzacyjne dotyczące nazw geograficznych miały miejsce podczas prac Wojskowego Instytutu Geograficznego na potrzeby wydawania map topograficznych. Kolejnym zestawieniem nazw był spis powszechny przeprowadzony w 1921 r., z zebranych wówczas danych powstał pierwszy urzędowy wykaz miejscowości sporządzony w II Rzeczypospolitej Polskiej. Celem była także analiza prac Komisji Ustalania Nazw Miejscowości. Jednym z pierwszych etapów pracy Komisji było zebranie istniejących wykazów miejscowości oraz ustalenie urzędowych nazw miast i wsi Polski. Do prerogatyw tego organu należało także ujednolicenie oznakowania nazw obszarów i elementów miejskich np. ulic, placów. Do II wojny światowej Komisja opublikowała m.in.: wykaz nazw miast Polski oraz wykaz miejscowości województwa wileńskiego. W realizacji celu autorka wykorzystwała dostępną bazę materiałów źródłowych tj. ustawy i rozporządzenia dotyczące nazw terenowych i obiektów fizjograficznych oraz publikacje naukowe.

110 lat zorganizowanego ruchu turystyczno-krajoznawczego w Górach Świętokrzyskich

dr hab. Ewa Nowak, prof. UJK

*Instytut Geografii
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach*

Wyzwaniem dla gremiów geograficznych jest potrzeba odkrywania na nowo dziedzictwa różnych regionów i jego promocja na polu edukacyjnym i turystycznym. Celem wystąpienia jest przedstawienie dokonań świętokrzyskich regionalistów i krajoznawców, którzy od 1908 r. w ramach działalności Oddziału Kieleckiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego byli zaangażowani w ruch oświatowo-kulturalny i samokształceniowy, jakim jest krajoznawstwo. „Krajoznawstwo jest ruchem społecznym zmierzającym do: 1) szerzenia wśród społeczeństwa dorosłego i młodzieży znawstwa przyrody i kultury (materialnej i duchowej) kraju rodzinnego poprzez wszechstronne poznawanie środowiska, regionów i krain, 2) przygotowanie do samodzielnych badań i współpracy naukowej w tym zakresie, 3) zachowanie rodzimych odrębności przyrody i kultury kraju, 4) rozwijanie przywiązania do stron rodzinnych, 5) pogłębianie czynnej roli obywateli w pracy zawodowo-społecznej, związanej z człowiekiem i ziemią, przede wszystkim wśród najbliższego otoczenia (wieś, miasto). Krajoznawstwo przyczynia się do budowy więzi emocjonalnej z ziemią rodzinną i tym samym wprowadza ją w obręb uznawanych przez daną jednostkę wartości. Krajoznawstwo ma silny związek z poczuciem tożsamości narodowej” (Patkowski 1935).

O krajoznawstwie, jako zbiorze wiadomości o kraju wypracowanych przez poszczególne dyscypliny naukowe, wypowiadali się m.in. żyjący w latach 1851–1911 geograf, metodolog i syntetyk geografii Wacław Nałkowski (1910) i Ludomir Sawicki (1928) – geograf, którego lata życia przypadają na okres 1884–1928.

W orbicie zainteresowań krajoznawców leży cały zespół rzeczy i zjawisk zachodzących w środowisku przyrodniczo-geograficznym i społeczno-kulturowym. Aleksander Janowski wiosną 1909 r. wystąpił do zarządu Głównego PTK z propozycją „zbadań fizjografii, etnografii, historii sztuki gospodarki krajowej itd., słowem całokształtu życia i stosunków badanego terenu”. Zgromadzone podczas badań materiały miały posłużyć do przygotowania obszernej monografii pt. *Łysogóry*. On też doprowadził do zorganizowania i wysłania w Góry Świętokrzyskie w 1909 r. rekonesansowej grupy badawczej (Z. Kowalczewski 2008: 33).

Początki zorganizowanego ruchu turystycznego na terenie Gór Świętokrzyskich sięgają pierwszej połowy XX w. W marcu 1908 r. kielczanie – społecznicy, powołali do życia Oddział Kielecki Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Nastąpiło to w kilkanaście miesięcy po tym, gdy władze zaborcze w grudniu 1906 r., zgodziły się na powstanie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Warszawie – polskiej organizacji społecznej, samorządowej i demokratycznej. Ze strony zaborczego caratu, który przez dziesięciolecia rasyfikował kielczan, było to duże ustępstwo wymuszone walką polskiego społeczeństwa o swoje prawa.

Założyciele Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego pisali „Lekkomyślnie niedbałym nazwalibyśmy człowieka nie znającego domu, który zamieszkuje, pola które zasiewa, warsztatu pracy, przy którym pracuje. Po stokroć lekkomyślnym byłby naród, niechający znać odwiecznych sił swoich i środków, budujący swe gmachy na piasku [...]. Przykazaniem naszym niech będzie: poznaj swój kraj, byś go lepiej miłował” (Rembalski 2008: 71). To wiodące hasło ruchu turystyczno-krajoznawczego założyciele przekuwali w czyn. Jeden z Ojców Założycieli Oddziału PTK, Karol Hofman, w 1908 r. swój odczyt w Kielcach zatytułował *Poznaj swój Kraj*. Po zakończeniu wykładu prelegent zaapelował do stu zgromadzonych osób, przedstawicieli kieleckiej inteligencji, aby utworzyć filię oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Na czele zarządu stanął wówczas znany kielecki lekarz i społecznik Mieczysław Rogala-Zawadzki (*Roczniki...* 1908: 120–124). W 1909 r. w gronie 91 członków znalazło się: 10 nauczycieli szkół średnich, 7 prawników, 5 lekarzy i 9 księży, a wśród nich ordynariusz kielecki, biskup Augustyn Łosiński (*Roczniki...* 1910: 137–143).

W początkowym okresie głównymi kierunkami działalności Oddziału PTK było organizowanie odczytów, wycieczek oraz muzeum regionalnego. Na szczeblu centralnym PTK także inicjowało ciekawe pomysły. Jesienią 1909 r. w komisji Wydawniczej Towarzystwa powstała myśl wydawania własnego pisma. Pierwszy numer *Ziemi* ukazał się z datą 1 stycznia 1910 r., nosił podtytuł *Tygodnik krajoznawczy ilustrowany* i liczył 16 stron. Wycieczki własne oraz odczyty członków i sympatyków PTK były jednym z ważniejszych kierunków pracy PTK w Kielcach. Miały one głównie charakter przyrodniczo-geologiczny, a ich celem było spopularyzowanie Gór Świętokrzyskich wśród kielczan. W latach 1908–1914 zorganizowano 33 wycieczki z udziałem ponad 1300 uczestników (Nowak, Kozłowski 2008: 82).

Tab. 1. Zorganizowany ruch turystyczny według liczby wycieczek i uczestników w latach 1908–1914

Lata	Liczba wycieczek	Liczba uczestników
1908	6	337
1909	3	50
1910	3	brak danych
1911	5	140
1912	4	610
1913	7	80
1914	5	111
razem	33	1328

Źródło: S. Kowalczewski 1982

Ideą przewodnią akcji odczytowej było wszechstronne przedstawienie przyrody regionu świętokrzyskiego oraz współczesnej gospodarki. Wśród ciekawszych tematów prowadzonych prelekcji należałoby wymienić: *Bogactwa kopalne ziemi kieleckiej*, *O polskich marmurach*, *O Chęcinach*, *Plany odbudowy Świętego Krzyża*. Prelegentami byli: Tadeusz Włoszek, Stanisław Jan Czarnowski, Jerzy Remer, Marta Hubicka, Edmund Massalski.

Już w 1910 r. z inicjatywy Aleksandra Janowskiego powstało pierwsze na terenie Gór Świętokrzyskich schronisko turystyczne na Świętej Katarzynie. W 1911 r. skorzystało z niego 21 wycieczek. W 1912 r. Oddział PTK przyjął 12 wycieczek zorganizowanych. Były to grupy z Warszawy, Łodzi, Lublina, Piotrkowa, Płocka i Radomia. W następnych latach, wobec dużego ruchu turystycznego w rejonie Łysogór, staraniem PTK uruchomiono dwie stacje turystyczne w Mąchocicach, nowe schronisko turystyczne w Świętej Katarzynie na 40 miejsc, a w Nowej Słupi w starym budynku szkoły powszechnej powstało szkolne schronisko wycieczkowe na 60 miejsc noclegowych.

W latach 1918–1939 Oddział PTK zorganizował 170 wycieczek z ogólną liczbą 3901 uczestników. Najwięcej wycieczek zwiedzało Kielce i okolice Chęcin. Od 1934 r. sekcja wycieczkowa Oddziału pod kierunkiem K. Poniewskiego i S. Kowalczewskiego wykazywała się ożywioną działalnością. Wobec zwiększającego się ruchu wycieczkowego przy sekretariacie oddziału, który obsługiwał wycieczki zamiejscowe, zorganizowano poradnię krajoznawczą. W roku 1934 Oddział przyjął już 42 wycieczki.

Przewodniki turystyczno-krajoznawcze

Dużym ułatwieniem dla przyjeżdżających w Góry Świętokrzyskie turystów był wydany w 1900 r. pierwszy przewodnik Aleksandra Janowskiego pt. *Wycieczki po kraju*. Pierwsza część tej pracy obejmowała: Kielce, Karczówkę, Chęciny, Święty Krzyż, Bodzentyn, Wąchock, Iłżę i Radom, druga zaś Opatów, Ujazd, Klimontów, Ossolin, Sandomierz. Od 1928 r. Oddział Kielecki PTK rozpoczął redagować wydawnictwo ciągłe pt. *Teka Świętokrzyska*, zawierające szereg opisów regionu świętokrzyskiego. W roku 1929 Oddział Kielecki, wspólnie z oddziałami PTK w Ostrowcu i Sandomierzu

wydał broszurę pt. *Piesze szlaki turystyczne w Górach Świętokrzyskich – część pierwsza: Kielce–Łysica–Św. Krzyż–Ostrowiec–Ćmielów–Opatów–Sandomierz*. W roku 1937 Oddział Kielecki PTK wydał przewodniki krajoznawczy *Łysogóry*, napisany przez przewodniczącego sekcji regionalistycznej w PTK, Sylwestra Kowalczewskiego. W 1939 r. Kielecki Oddział wydał jedną z najważniejszych publikacji Sylwestra Kowalczewskiego pt. *Góry Świętokrzyskie przewodnik krajoznawczy*. Przewodnik ten był wielokrotnie uzupełniany i wznawiany. Sylwester Kowalczewski związany był z Kielcami od 1931 r. Był nauczycielem geografii, którą ukończył studia na Wyższym Kursie Nauczycielskim we Lwowie. Pasją Sylwestra Kowalczewskiego było krajoznawstwo i działalność społeczna. W Szkole Powszechnej im. M. Konopnickiej w Kielcach zorganizował pierwszą w Kielcach pracownię geograficzną. Od 1933 r. objął społecznie funkcję kustosa Muzeum Świętokrzyskiego PTK w Kielcach.

Fot. 1. Wybrane publikacje Sylwestra Kowalczewskiego: 1) *Góry Świętokrzyskie* Nakładem Oddziału Kieleckiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Kielce 1939, 23 ilustracje, ss. 112. 2) *Góry Świętokrzyskie-przewodnik turystyczny*, Nakładem Wydawnictwa „Kraj” Warszawa 1952, wyd. I, 9 ilustracji, ss. 84. 3) *Góry Świętokrzyskie-przewodnik turystyczny*, wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1957, wyd. II, 6 ilustracji, 2 mapy, ss. 188. 4) *Góry Świętokrzyskie-przewodnik turystyczny*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1957, wyd. II, 6 ilustracji, 2 mapy, ss. 188. 5) *Góry Świętokrzyskie-przewodnik turystyczny*, poprawiony i rozszerzony Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1967, wyd. IV, 12 ilustracji, 2 mapy, ss. 178 (ze zbiorów Zbigniewa Kowalczewskiego syna Sylwestra Kowalczewskiego)

Źródło: fot. Ewa Nowak

Fot. 2. Tablica pamiątkowa w Muzeum Historii Kielc

Źródło: fot. Ewa Nowak

Literatura

- Kowalczewski S., 1982, *Kartki z działalności Kieleckiego Oddziału PTK 1910–1950*, PTTK, Oddział Świętokrzyski w Kielcach, Kielce.
- Kowalczewski Z., 2008, *Korespondencja Aleksandra Patkowskiego z Sylwestrem Kowalczewskim kustoszem Muzeum Regionalnego PTK w Kielcach z lat 1934–1940* [w:] Z. Kowalczewski, E. Nowak (red.), *100 lat zorganizowanego ruchu turystyczno-krajoznawczego w Kielcach* (Prace Wszechnicy Świętokrzyskiej nr 122), Wszechnica Świętokrzyska, Kielce.
- Nałkowski W., 1910, *Krajoznawstwo i jego stosunek do geografii*, Ziemia, 2.
- Nowak E., Kozłowski M., 2008, *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze animatorem zorganizowanego ruchu turystycznego w regionie świętokrzyskim* [w:] Z. Kowalczewski, E. Nowak (red.), *100 lat zorganizowanego ruchu turystyczno-krajoznawczego w Kielcach* (Prace Wszechnicy Świętokrzyskiej nr 122), Wszechnica Świętokrzyska, Kielce.
- Patkowski A., 1935, *Krajoznawstwo*, Encyklopedie „Świat i Życie”, t. 3.
- Rembalski A., 2008, *Działacze Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Kielcach na łamach periodyku „Ziemia” w latach 1910–1950*, [w:] Z. Kowalczewski, E. Nowak (red.), *100 lat zorganizowanego ruchu turystyczno-krajoznawczego w Kielcach* (Prace Wszechnicy Świętokrzyskiej nr 122), Wszechnica Świętokrzyska, Kielce.
- Roczniki Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, 1908, t. II, Warszawa.
- Roczniki Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, 1910, t. IV, Warszawa.
- Sawicki L., 1928, *Idea i organizacja krajoznawstwa w Polsce*, Kraków.

Wkład Mieczysława Orłowicza w rozwój krajoznawstwa i turystyki w Niepodległej Polsce

dr Franciszek Mróz

*Instytut Geografii
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*

Mieczysław Orłowicz (1881–1959) – doktor prawa, geograf, krajoznawca i popularyzator turystyki – to postać doskonale znana zarówno starszemu, jak i młodszemu pokoleniu geografów, krajoznawców, miłośników wypraw turystyczno-krajoznawczych. Bez wątpienia bowiem większość naukowców podejmujących badania w zakresie geografii turystyki i geografii turystycznej, a także krajoznawców, wielokrotnie korzystało z bogatego dorobku popularyzatorskiego Orłowicza, na który składa się ponad 400 publikacji, w tym ponad 100 różnego rodzaju przewodników, blisko 200 artykułów na temat krajoznawstwa i turystyki oraz wiele opracowań planistycznych i planów zagospodarowania. Większość miłośników turystyki górskiej w Polsce zapewne odwiedziła Przełęcz im. Mieczysława Orłowicza w Bieszczadach Zachodnich lub wędrowała jednym z odcinków Głównego Szlaku Sudeckiego, który również dedykowany został pamięci Mieczysława Orłowicza.

Pasję podróżnika Mieczysław Orłowicz rozbudził już w dzieciństwie, kiedy przebywał u dziadka Jana Krasickiego w Pruchniku koło Jarosławia. Jego wędrowki najpierw po Pogórzu Dynowskim, a następnie po Beskidzie Niskim – w trakcie spędzanych wakacji w Rymanowie – stopniowo rozwijały jego pasję turystyczno-krajoznawczą. W trakcie studiów prawnych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego pogłębiał wiedzę krajoznawczą, geograficzną i historyczną. W latach 1902–1903 zwiedził Czechy, Szwajcarię i Francję, a w latach 1904–1905 wspólnie z Tadeuszem Kornilowiczem organizował wycieczki dla kilkuset słuchaczy Wyższych Kursów Wakacyjnych w Zakopanem. Zaangażował się także w działalność popularyzującą turystykę i sport – zakładając m.in. w 1906 roku we Lwowie

Akademicki Klub Turystyczny – drugą polską organizację turystyczną po Towarzystwie Tatrzańskim. Orłowicz był pierwszym prezesem Klubu, a kluczem w jego działaniu było hasło „Poznaj swój kraj”. W latach 1906–1914 opracował pierwszy przewodnik: *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim* (Lwów 1914). W *Słowie Wstępnym* tak opisał, jakie badania stały u genezy opracowania książki: „W okresie ośmioletnim zorganizowaliśmy przeszło 500 wycieczek zbiorowych po kraju. – Żadna ruina zamku, żaden ważniejszy zabytek historyczny i artystyczny, żaden jar Podola, żadna jaskinia, żaden wybitniejszy szczyt Karpat całej ich przestrzeni, od Dornej Watry na Bukowinie po Łysą Górę na Śląsku, nie pozostał nam obcy. Wycieczki nasze docierały wszędzie: grzbiet Miodoborów i jar Kręciłowski Zbrucza, step Pantalicha, bezkresne labirynty jaskiń w Krzywczu, historyczne wały okopów św. Trójcy zakręty Dniestru, puszcze Gorgan, fale Czeremoszu, a z drugiej strony kresy polszczyzny na Spiszu, Orawie, Śląsku – wszystko zdołaliśmy wielokrotnie przejść i zwiedzić. Dziś znamy cały kraj nie z książek, ale z naoczni (...)”.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. rozpoczęło nowy etap w historii turystyki i krajoznawstwa na ziemiach polskich. W Niepodległej Polsce rozpoczął się także kolejny etap działalności Mieczysława Orłowicza na rzecz rozwoju polskiej turystyki i sportu. W 1919 r. Orłowicz został powołany na kierownika Referatu Turystyki w Ministerstwie Robót Publicznych. „Na kierownika Referatu Turystyki powołano mnie – zapisał później w pracy pt. *Moje wspomnienia turystyczne* – ze względu na to, że już od 1904 r. pracowałem w turystyce, miałem za sobą prace organizacyjne, prowadzenie wiele wycieczek w Polsce i za granicą oraz prace pisarskie w postaci szeregu przewodników turystycznych w języku polskim i niemieckim”.

W prezentowanym referacie dokonano próby prezentacji i podsumowania działalności Mieczysława Orłowicza w okresie II Rzeczypospolitej. W pierwszej części opracowania skupiono się na efektach pracy Orłowicza jako kierownika Samodzielnego Referatu dla Spraw Turystyki w Departamencie Ogólnym Ministerstwa Robót Publicznych (funkcję tę pełnił do 1939 r.). W drugiej części zwrócono uwagę na jego działalność organizacyjną w zakresie rozwoju turystyki, krajoznawstwa i sportu w Niepodległej Polsce – m.in. organizację czterech ogólnopolskich kongresów turystycznych, zaangażowanie w utworzenie Polskiego Komitetu Olimpijskiego, a także działalność w Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Państwowej Komisji Ochrony Przyrody, Polskim Związku Pływackim, Polskim Związku Atletycznym w Katowicach, Polskim Touring Klubie, Związku Polskich Związków Sportowych oraz w Polskim Związku Dziennikarzy i Publicystów Sportowych. W ostatniej części opracowania podkreślono działalność Mieczysława Orłowicza w zakresie popularyzacji wiedzy geograficznej i turystyczno-krajoznawczej – a więc m.in. publikacji przewodników, artykułów w czasopismach turystycznych i krajoznawczych, referatów wygłoszonych na międzynarodowych konferencjach, kongresach i sympozjach turystycznych, a także organizację akcji wyjazdów fotograficznych w różne zakątki Polski w celu udokumentowania widoków ojczyzny.

To, co wydarzyło się na Mazurach zostało na Mazurach. Narracje o wieku XX w powojennych pracach badawczych

mgr Anna Majewska

*Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych
Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki,*

Dzieje ziem dawnych Prus Wschodnich, które częściowo zostały włączone w granice niepodległej Polski po II wojnie światowej, wciąż pozostają co najmniej niedopowiedzianymi. To, co o Mazurach można było lub trzeba było mówić, szczególnie po 1945 r., zazwyczaj odbiegało od rzeczywistej charakterystyki struktur społecznych i tła kulturowego.

W referacie podjęto wybrane rodzaje narracji, które występowały w naukowym dyskursie o dawnych pruskich ziemiach po zakończeniu drugiej wojny światowej oraz to, jakim zmianom podlegają one do chwili obecnej. Nie dotyczy to wyłącznie kwestii związanych z wydarzeniami wojennymi, które zdominowały XX w. Autorka chciałaby zwrócić szczególną uwagę na deskrypcje życia codziennego na Mazurach, jakie pojawiały się w pracach naukowych, w tym historycznych, krajoznawczych i geograficznych (m.in. materiałach publikowanych na łamach *Komunikatów Mazursko-Warmińskich* od lat 50. XX w., a także w wydawnictwach najmłodszych, jak prace A. Saksona (m.in. 2017), czy wieloautorских (m.in. Knercer, Waclawik 2016; Bojarski 2017). Co i jak pisano na temat życia przede wszystkim tych setek mazurskich wsi, które – znikając z krajobrazu – pozostawały dla większości tylko liczbami w statystykach? Szczególną uwagę poświęcono pracom dotyczącym tematyki materialnego dziedzictwa kulturowego, gdzie swój niewielki wkład w stan badań wnosi również autorka (m.in. Majewska 2017; 2018). Oprócz determinant politycznych, wydaje się, że wszystkich, którzy ową problematykę podejmowali dotknął dysonans natury niemal psychologicznej – samej percepcji dziedzictwa, która współokreślała kierunki analiz prowadzonych na bazie badań empirycznych. Swoje, obce, czy nasze? A może „dziedzictwo ziemi”, jak określa materialne zasoby mazurskiego krajobrazu kulturowego I. Lewandowska (2013)? Czy prowadząc współcześnie badania możemy powiedzieć, że już nic nie musi być przemilczane? A także, czy obecnie możemy przywrócić pamięć o krajobrazach, które takiemu przemilczeniu lub zapomnieniu przez lata podlegały, np. o wymiarze i konsekwencjach Wielkiej Wojny toczącej się w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, a także funkcjonowaniu nazistowskich obozów jenieckich i zbrodniach drugiej wojny światowej, które również miały miejsce na terenie dawnych Prus Wschodnich? Czy przywołać potrafimy prawdziwą powojenną sytuację mazurskiej wsi, wraz z całym spektrum lokalnych konfliktów oraz traktowania odziedziczonego krajobrazu?

Czy to, co wydarzyło się na mazurskiej ziemi nadal pozostaje jej tajemnicą?

Wychodząc od omówienia wybranych powojennych narracji o przeszłości szeroko ujmowanego mazurskiego krajobrazu kulturowego, należy zwrócić się ku przyszłości prowadzenia badań w tym zakresie. Odpowiedzią na problem poznania owych licznych „pomijanych” w dyskursie o mazurskim dziedzictwie kulturowym, może być zastosowanie ujęcia nieantropocentrycznego w prowadzeniu analiz krajobrazowych. Postulowany w naukach humanistycznych od końca lat 90. XX w. „zwrot ku rzeczom”, m.in. wynoszący materialność do miana kluczowej kategorii interpretacyjnej, znajduje szczególne miejsce w dociekaniach nad dziedzictwem społeczności, które uległy rozpadowi. Taka sytuacja dotyczy terenu dawnych Prus Wschodnich, których „odziedziczony” krajobraz na skutek przemian społecznych, kulturowych i upływu czasu jest tylko po części „odczytany”. W ferworze deskrypcji zachodzących przekształceń tła społecznego nie poświęcono należytej uwagi poszczególnym materialnym elementom krajobrazu. Ich biograficzna analiza może stanowić nie tylko cenne uzupełnienie dotychczasowego stanu badań, ale również skutkować odkrywaniem lokalnej historii na nowo.

Literatura

- Bojarski P. (red.), 2017, *Bagaż doświadczeń i wspomnień. Relacje osadników polskich na Warmii i Mazurach po 1945 roku*, Olsztyn.
- Knercer W., Waclawik B. (red.), 2016, *Nekropolie Warmii i Mazur*, Olsztyn.
- Lewandowska I., 2013, *Trudne dziedzictwo ziemi. Warmia i Mazury 1945–1989*, Olsztyn.
- Majewska A., 2017, *Relikty zanikłych jednostek osadniczych na pograniczu mazursko-mazowieckim. Interdyscyplinarny projekt badawczy*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica, 32, 237–260.
- Majewska A., 2018, *Wsie, których już nie ma – miejsca, które jeszcze są. Opuszczone jednostki osadnicze w powiecie piskim jako materialna pamięć pogranicza*, [w:] *Krajobrazy pamięci w kontekstach społecznych i kulturowych*, Katowice, Uniwersytet Śląski w Katowicach (praca w druku).
- Sakson A., 2017, *Dziedzictwo Prus Wschodnich. Socjologiczne i historyczne studia o regionie*, Dąbrówno.

Antoniego Rehmana i Wacława Nałkowskiego spór o koncepcję przejściowości cech geograficznych ziem polskich

dr Sławomir Dorocki, mgr Paweł Brzegowy

Instytut Geografii

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Ogłoszona przez Wacława Nałkowskiego koncepcja przejściowości cech geograficznych ziem polskich, stała się przyczyną zajmującej polemiki z geografem lwowskim Antonim Rehmanem. Nawiązując do dorobku Wincentego Pola, przedstawił W. Nałkowski teorię własnego autorstwa o tzw. nieokreśloności ziem ojczystych, będącą w przekonaniu Rehmana przykładem nieznanomości przedmiotu, historii i metody geografii. Nazwanie Karpat, Pojezierzy Pruskiego i Litewskiego, Kotliny Mazowieckiej i Poleskiej czy Wyżyny Śląsko-Polskiej – krainą przejściową, albo miejscem przemarszów, nosiło w jego przekonaniu znamiona oczywistej absurdalności. Jak nie potrafił Rehman przystać na twierdzenie, że o upadku Rzeczypospolitej przesądziły warunki fizycznogeograficzne, tak samo nie zgadzał się z Nałkowskiego wykładnią krainy przejściowej, która według Karla Rittera była obszarem zlokalizowanym na granicy dwóch górotworów. W opinii Nałkowskiego natomiast, graniczyło z niedorzecznością stanowisko Rehmana, jakoby Polska krainą przejściową nie była, ale przedstawiała przejścia, a poza tym pozostawała „indywidualnością ściśle ograniczoną”, rozpadając się jednocześnie. Krytykiem Nałkowskiego został z czasem obstający za koncepcją pomostową Eugeniusz Romer, dowodzący związku fizjograficznego ziem polskich i zachodniej Europy. Intencją referatu jest zaprezentowanie genezy zaistnienia rzeczzonego sporu, jego przebiegu oraz recepcji w rodzimej geografii.

Działania Eugeniusza Romera w sprawie powrotu Polski na mapę polityczną Europy (w setną rocznicę odzyskania niepodległości w 1918 roku)

dr Krystyna A. Harasimiuk

Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola w Lublinie

Profesor Eugeniusz Romer, jeden z najwybitniejszych geografów polskich XX w., reprezentował lwowskie środowisko naukowe. W 1911 r. został kierownikiem Instytutu Geograficznego na Uniwersytecie we Lwowie. Romer na przełomie XIX i XX w., należał do najbardziej zaangażowanych w sprawy narodowe geografów polskich. W geografii widział ogromną siłę w kształtowaniu ducha patriotycznego wśród Polaków mieszkających na obszarach dawnej Polski.

Początki działalności niepodległościowej E. Romera sięgają jeszcze czasów szkolnych. Będąc uczniem gimnazjum w Nowym Sączu, założył wraz z bratem Janem konspiracyjną organizację o charakterze patriotycznym, którą kierował w latach 1884–1889. Jako student Uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie nauczyciel gimnazjów lwowskich, a później docent prywatny na Uniwersytecie Lwowskim, otwarcie krytykował politykę austriacką, za co był przez władze w różnych formach represjonowany.

Ogromne znaczenie dla sprawy narodowej miały jego publiczne wystąpienia. W latach 1905–1907 prowadził na tajnych kursach, organizowanych przez Macierz Szkolną w Warszawie, wykłady dla nauczycieli geografii o Polsce i jej prawie do narodowego bytu. W latach 1908–1912 wygłosił na terenie zaboru rosyjskiego kilkadziesiąt tajnych prelekcji, między innymi w obronie Chełmszczyzny. Na terenie Galicji jego akcja odczytowa miała wprawdzie jawny charakter, ale była tak intensywna, że kilka-

krotnie był upominany przez austriacką policję. Słowo o Polsce głosił również do Rodaków na Syberii podczas swojej dalekowschodniej podróży w 1910 r.

W okresie galicyjskim ważną rolę w budzeniu świadomości narodowej Polaków odegrał jego *Atlas Geograficzny* z 1908 r. oraz podręczniki do geografii z lat 1904 i 1908. Wprowadził w nich pojęcie krajobrazu Polski, a w *Atlasie* umieścił mapę *Ziemie dawnej Polski* z polskimi nazwami krain geograficznych. Odrodzenie przyszłego państwa polskiego widział w granicach przedrozbiorowych. W swojej koncepcji geopolitycznej E. Romer używał przede wszystkim argumentów przyrodniczych i nimi uzasadniał granice Polski historycznej. Istotne znaczenie miała też wola narodów zamieszkujących ten obszar. Ziemie polskie uważał E. Romer za pomost pomiędzy wschodem i zachodem Europy.

Wybuch I wojny światowej spowodował wyraźne załamanie działalności społecznej i politycznej E. Romera. W obawie przed aresztowaniem za antycarskie wystąpienia, pod koniec 1914 r. opuścił Lwów udając się do Wiednia. Tam otrzymał od Franciszka Stefczyka propozycję opracowania naukowego, które miało by służyć polskiej sprawie narodowej. W rezultacie intensywnej pracy w 1916 r. ukazał się *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*. Problematyka opracowania była bardzo wszechstronna. Polska przedstawiona została w granicach sprzed 1772 r. z dołączeniem Śląska i Pomorza Środkowego. Przez Polaków dzieło to zostało przyjęte entuzjastycznie. Mimo zakazu rozpowszechniania *Atlasu* poza granice Austro-Węgier, już w 1917 r. nielegalnie przemycono *Atlas* do neutralnej Szwecji, a potem do Międzynarodowego Trybunału w Hadze. Rok później trafił on do Stanów Zjednoczonych. Angielska jego wersja ukazała się na zlecenie Ignacego Paderewskiego. Było to doskonałe źródło informacji o Polsce wśród polityków anglosaskich podczas konferencji pokojowej w Paryżu. W latach 1914–1920 E. Romer sprawie Polski poświęcił łącznie 30 publikacji (książki, broszury, artykuły), 2 atlasy i 10 map.

Ukoronowaniem działalności Romera na rzecz powrotu Polski na mapę polityczną Europy był jego udział jako eksperta w konferencjach pokojowych w Paryżu w 1919 r. i w Rydze w 1921 r.

Dylematy geopolityczne Eugeniusza Romera

dr hab. Witold Wilczyński, prof. UP

Instytut Geografii

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

W twórczości naukowej Eugeniusza Romera, obok tematów głównych, dostrzec można przewijające się przez wiele jego opracowań pytania uboczne, którym nie poświęcił odrębnych prac. Nie chodzi tu o problemy czysto geograficzne, ale o związane ze światopoglądem dylematy natury geopolitycznej, m.in. dotyczące pozycji narodu i państwa polskiego oraz stosunku do innych narodów i państw. W opracowaniu przedstawiono stanowisko Romera w odniesieniu do tzw. sprawy ruskiej, czyli aspiracji i dążeń Rusinów (obecnie nazywanych Ukraińcami). Stosunek do Rusinów ukazano w kontekście światopoglądu, orientacji politycznej i ogólnego nastawienia Romera do kwestii narodowościowych oraz sytuacji geopolitycznej w Europie i na świecie. Przeprowadzone analizy wykazały daleko idące analogie między sytuacją współczesną i tą, która ukształtowała się w przeddzień I wojny światowej. W tych okolicznościach istnieje możliwość ponownego wykorzystania doświadczenia Eugeniusza Romera w formułowaniu kierunków polityki zagranicznej, jak i w celach edukacyjnych. Dane użyte do analizy pochodzą przede wszystkim z pośmiertnych wydań pamiętników Eugeniusza Romera.

Działalność Profesora Stanisława Pawłowskiego i jej znaczenie w rozwoju Niepodległej Polski

prof. dr hab. Andrzej Kostrzewski

*Instytut Geoekologii i Geoinformacji
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań*

Stanisław Pawłowski urodził się 16.03.1882 r. w Dąbrowie koła Jasła, na Pogórzu Jasielskim. Dwuklasową szkołę pospolitą ukończył w Dąbrowie (1891–1893). W 1902 r. uzyskał świadectwo maturalne, kończąc gimnazjum w Jasle (Kostrzewski 2016). Studia uniwersyteckie odbył na Uniwersytecie we Lwowie na Wydziale Filozoficznym w latach 1902–1906 oraz w Wiedniu w roku akademickim 1904/1905. Po ukończeniu studiów pracował w gimnazjum w Stanisławowie (1905–1908), a następnie w gimnazjum we Lwowie (1908–1909). Pracując w szkole Pawłowski utrzymywał kontakt z Profesorem Romerem, prowadzi badania terenowe, publikuje, uzyskuje stopnie naukowe. Aktywność naukowa, przygotowanie pedagogiczne, ułatwiły Pawłowskiemu otrzymanie stanowiska nauczyciela akademickiego w Wyższej Akademii Handlowej we Lwowie (1909–1919). Należy dodać, że prowadził także wykłady z geografii ogólnej i fizjografii Polskiej w Wyższej Szkole Leśnej we Lwowie oraz w Seminarium Gospodarczym w Snopkowie koło Lwowa. Systematyczna, pełna zaangażowania praca sprawiła, że Pawłowski w 1910 r. uzyskał doktorat filozofii z zakresu geografii i geologii, habilitował się w 1913 r. W 1918 r. Pawłowski otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego geografii na Uniwersytecie Lwowskim.

W wyjątkowym czasie odzyskiwania przez Polskę niepodległości nastąpiło ożywienie tak w życiu gospodarczym i społecznym, jak i w zakresie organizacji i rozwoju nauki. Powstał upragniony przez Wielkopolan Uniwersytet. Na zaproszenie Rektora Uniwersytetu Poznańskiego Profesora Heliodora Święcickiego Pawłowski 6.05.1919 r. przyjechał do Poznania. Rozpoczął się okres poznański w życiu Profesora Stanisława Pawłowskiego. Profesor energicznie włączył się w prace uczelniane, ale przede wszystkim zajął się organizacją poznańskiego ośrodka geograficznego, rozwijał działalność naukową i społeczną na rzecz miasta Poznania i regionu. Działalność Profesora Stanisława Pawłowskiego jako uczonego i wielkiego patrioty, skoncentrowana była na utrwalaniu i rozwijaniu Niepodległej Polski poprzez badania naukowe, współpracę z nauczycielami, lokalnymi instytucjami i społeczeństwem. Kształtowanie opinii międzynarodowej w zakresie historycznych i geograficznych uwarunkowań ziemi polskich, było podstawowym motywem jego działalności.

Należy wspomnieć, że właśnie Docent Pawłowski włączony był do zespołu Profesora Romera w trakcie opracowywania *Geograficzno-statystycznego atlasu Polski*, który został opublikowany w 1916 r. Możemy stwierdzić, że w zespole Profesora Romera kształtowały się zręby niepodległej Polski. Profesor Romer stwierdził, że korzystał z materiałów Pawłowskiego uczestnicząc w pracach Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r. W połowie 1918 r. Pawłowski uczestniczył w pracach dotyczących oddzielenia obszaru polskiego i czeskiego na Śląsku Cieszyńskim. Profesor Pawłowski po przyjeździe do Poznania, dalej żywo interesował się sprawami polskimi w kontekście krajowym i międzynarodowym.

Profesor Pawłowski prowadził bardzo szeroko zakrojoną działalność społeczną, energicznie organizował poznański ośrodek geograficzny, inicjował pionierskie badania na wybrzeżu, Pomorzu i Wielkopolsce. Ważnym wydarzeniem dla utrwalenia Niepodległej Polski było wydanie pod redakcją Profesora Pawłowskiego *Atlasu nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej* autorstwa Stanisława Kozierowskiego. W 1925 r. z inicjatywy Pawłowskiego powstał w Toruniu Instytut Bałtyku.

Na początku 1920 r. Profesor Pawłowski wystąpił z memoriałem do Ministra Wyzwań Religijnych i Oświecenia Publicznego, przedstawiając projekt systematycznych badań Bałtyku i założenia stacji badawczej. Stacja taka powstała na Helu w marcu 1922 r., jako komórka Instytutu Geograficznego. Bardzo ważnym wydarzeniem z punktu widzenia społecznego, było współtworzenie przez Profesora Pawłowskiego w 1922 r. Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii, którego przewodniczącym był

w latach 1929–1939. Pozycja naukowa Profesora Pawłowskiego sprawiła, że był członkiem Komisji Geografii Ministerstwa Spraw Zagranicznych (1919–1920). Profesor Pawłowski był coraz bardziej znany w środowisku Wielkopolan, czego potwierdzeniem był jego udział w organizacji Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, którego był pierwszym przewodniczącym (od 1920 r.). Zorganizowany w auli Uniwersytetu Poznańskiego w 1929 r. pierwszy Kongres Krajoznawczy utrwalał pozycję Polaków w życiu społecznym. Wręcz entuzjastycznie odebrany został wykład Profesora *Geografia a obronność państwa* przedstawiony w maju 1939 r. w Krakowie na Zjeździe geografów.

Znaczenie Polski, a także polskiej geografii, na arenie międzynarodowej, umocniła organizacja przez Profesora Romera Kongresu Międzynarodowej Unii Geograficznej w 1934 r. w Warszawie. W pracach kongresu – co podkreślał Profesor Romer – Profesor Pawłowski odegrał pierwszorzędą rolę.

Profesor Pawłowski – wybitny uczonek i wielki patriota – już na początku wojny poszukiwany był przez Niemców. Osadzony na forcie VII w Poznaniu, stracony został 6.01.1940 r. Wdzięczni jesteśmy Profesorowi Pawłowskiemu za jego wzór życia – uczonego i patrioty.

Literatura

Kostrzewski A., 2016, *Stanisław Pawłowski (1882–1940)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

Bogdan Zaborski jako badacz i uczestnik procesu utrwala państwowości polskiej po 1918 r.

prof. dr hab. Andrzej Lisowski

*Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Uniwersytet Warszawski*

Zachowanie podwójnego obywatelstwa w teatrze życia naukowego i teatrze życia narodowego to zadanie wymagające wysokich kwalifikacji dotyczących intelektu i charakteru. Uczony chroniąc ojczyznę, powinien pamiętać za Cyprianem Norwidem, że „naród składa się nie tylko z tego, co wyróżnia go od innych, lecz i z tego, co go z innymi łączy”.

Bogdan Zaborski urodził się w 1901 r. w Warszawie. Atmosfera domu rodzinnego była prześlągnięta ideami niepodległości i pracy organicznej dla społeczeństwa. Jego życie również przebiegało w służbie nauki i w służbie polskiemu społeczeństwu.

Po uzyskaniu świadectwa maturalnego w czerwcu 1919 r. B. Zaborski rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim, jako słuchacz sekcji matematyczno-przyrodniczej na Wydziale Filozoficznym. W 1920 r. odbył ochotniczą służbę wojskową i brał udział w pracach plebiscytowych na Śląsku. Powrócił na studia w 1921 r., już jako student kierunku geografia. Miał zadeklarowane zamiłowanie do antropogeografii, ale życie wymagało od niego zajęcia się także geografią fizyczną. Zainteresowanie osadnictwem i problematyką narodowościową skłoniły Go po doktoracie do samodzielnego studiowania historii i etnografii.

Z punktu widzenia potrzeb kształtującej się polskiej państwowości największą wartość miały prace B. Zaborskiego dotyczące problematyki narodowościowej, geografii osadnictwa, geografii regionalnej i geografii politycznej. Zaletą wielu prac było szerokie posługiwanie się metodami kartograficznymi, co nadawało im w większym stopniu charakter aplikacyjny. Kierował Pracownią Kartograficzną w Instytucie Badań Spraw Narodowościowych i współpracował z Wojskowym Instytutem Geograficznym.

Problematyka określana przez B. Zaborskiego mianem narodowościowej miała związek z działalnością społeczną ojca przed I wojną światową, gdy zajmował się uświadamianiem polskości wśród Kaszubów. Większość prac z tego zakresu to mapy z komentarzem lub opracowania metodyczne dotyczące map narodowościowych (mapy Polski, Litwy, Pomorza, Prus Wschodnich, Polesia, Czechosłowacji i innych krajów ościennych). Mapy narodowościowe projektowane przez B. Zaborskiego cechował charakter kompleksowy. Kwestie narodowościowe i wyznaniowe przedstawiano na tle szerokiej charakterystyki demograficznej i gospodarczej.

Prof. B. Zaborski współpracował naukowo z licznymi pozauniwersyteckimi jednostkami badawczymi, służącymi potrzebom instytucji państwowych (m.in. Komisja Badań Naukowych Ziem Wschodnich, Instytut Bałtycki, Związek Ziem Górskich). W końcu lat 30. zainteresował się problematyką planowania regionalnego. Pełnił m.in. funkcję rzeczoznawcy naukowego w Biurze Planowania Regionalnego Ziem Górskich oraz był członkiem Komisji Regionalnego Planu Zabudowy Okręgu Warszawskiego.

Współpraca z instytucjami pozauniwersyteckimi świadczy o głębokim przekonaniu B. Zaborskiego o aplikacyjnych walorach prac geograficznych, choć współpraca taka nie zawsze przynosiła satysfakcję. B. Zaborski był przewodniczącym mieszanej komisji polsko-słowackiej przy wytyczaniu nowej granicy Polski ze Słowacją w 1938 r. Funkcji tej podjął się na wyraźne polecenie służbowe JM Rektora Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego prof. Włodzimierza Antoniewicza.

Dalszą działalność naukową B. Zaborskiemu uniemożliwiła wojna. We wrześniu 1939 r. został ewakuowany wraz z personelem WIG do Lwowa. Brał udział w obronie miasta. Na początku 1940 r. usiłował przedostać się przez Rumunię do Francji. Zatrzymany przez radziecką straż graniczną został deportowany do Norylska. Zwolniony w 1941 r., dotarł do Anglii, gdzie powierzono mu organizację i kierownictwo Biura Geograficznego i Zakładu Reprodukcyjnego Kartograficznego w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji Rządu Polskiego na Uchodźctwie.

Profesora B. Zaborskiego cechowały od wczesnej młodości: pasja badawcza i szerokie horyzonty naukowe, a także duży zmysł organizacyjny, koleżeńskość i pogodny charakter. Lubili go studenci w Warszawie, Krakowie, Ottawie i Montrealu. Cechowała Go lojalność wobec przełożonych, co nie zawsze było łatwe. Pozostając na obczyźnie (Kanada) zawsze okazywał wielką życzliwość wobec polskich geografów działających w kraju. Służył im radą i pomocą na arenie międzynarodowej. Trzykrotnie odwiedził Polskę, został honorowym członkiem PTG (1974), podczas Kongresów Geograficznych MUG organizował spotkanie polskich geografów, a nawet wspomagał finansowo ich pobyt w Montrealu (1972). Do historii polskiej geografii B. Zaborski przeszedł jako jeden z twórców podstaw geografii człowieka w Polsce i niestrudzony propagator posługiwania się mapą, jako narzędziem analizy i syntezy w studiach geograficznych.

Antoni Sujkowski (1867–1941) – „geograf Piłsudskiego”

dr Adam Danek

Akademia Ignatianum w Krakowie

Wśród polskich geografów żyjących i działających w czasie, na który przypadło odzyskanie przez Polskę niepodległości, Antoni Sujkowski (1867–1941) należał do najbardziej aktywnych w pracy dla państwa, a także w życiu politycznym.

Przed I wojną światową Sujkowski pracował w szkolnictwie w Kongresówce, m.in. jako dyrektor prywatnych, tj. polskich, szkół średnich (handlowych) w Kaliszu i Będzinie. Był współzałożycielem i wykładowcą Uniwersytetu dla Wszystkich, utworzonego w grudniu 1905 r. przez Polską Partię Socjalistyczną. Podczas wojny działał w Centralnym Biurze Szkolnym Naczelnego Komitetu Narodo-

wego, które organizowało polskie szkolnictwo w części Królestwa Polskiego okupowanej przez wojska austriackie. W Polsce niepodległej przez dłuższy czas (1919–1926) zajmował stanowisko naczelnika Wydziału Statystyki Handlu Zagranicznego i Komunikacji. Po wybuchu I powstania śląskiego wszedł do Komitetu Pomocy dla Górnoszlązaków; w 1920 r. wspierał polską akcję plebiscytową na Śląsku.

W politycznym obozie piłsudczyków geografów było niewielu (mjr Albin Satyr-Fleszar, płk Roman Umiastowski, mjr Apoloniusz Zarychta); wśród nich Sujkowski stał najbliżej marszałka Józefa Piłsudskiego, z którym łączyły go bardzo bliskie więzi osobiste. To zaufanie Piłsudskiego zadecydowało o włączeniu Sujkowskiego w skład Delegacji Naczelnika Państwa, która w grudniu 1918 r. wyruszyła do Paryża, by nawiązać stosunki z mocarstwami Ententy z pominięciem paryskiego Komitetu Narodowego Polskiego (KNP) kierowanego przez Romana Dmowskiego. Ostatecznie członkowie Delegacji, w tym Sujkowski, zostali dokooptowani do KNP. Na forum KNP Sujkowski sprzeciwił się Dmowskiemu w sprawie pożądaných wschodnich granic Polski. Inkorporacyjnej koncepcji Dmowskiego przeciwstawił wizję „ogromnej Polski strategicznej”, w ramach której całe terytorium byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego miałyby zostać sfederowane z Polską właściwą, łącząc się z nią unią celną i walutową, a także wspólnym dowództwem wojsk i ministerstwem spraw zagranicznych, ale zachowując odrębne władze i sejm w Wilnie.

Na polecenie Piłsudskiego Sujkowski objął stanowisko ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w rządzie Kazimierza Bartla (VII–IX 1926). Jako minister starał się pozyskać dla państwa mniejszość ukraińską, opowiadając się za wycofaniem ze szkół na Wołyniu odgórną polonizacji zadekretowanej ustawą z 1925 r., usuwając z administracji jej zwolenników – urzędników związanych z endecją oraz proponując utworzenie w Polsce ukraińskiego uniwersytetu. Swoimi projektami nie pozyskał jednak zaufania Ukraińców, naraził się natomiast różnym siłom politycznym i w konsekwencji otrzymał od Sejmu votum nieufności, które pociągnęło za sobą upadek całego rządu.

Jeszcze przed I wojną światową Sujkowski wykładał na Wyższych Kursach Handlowych, z których w niepodległej Polsce zrodziła się Wyższa Szkoła Handlowa w Warszawie. Sujkowski był jej profesorem (od 1925 r.), rektorem (1929–1931) i prorektorem (1931–1933). Jego przedwojenne wykłady posłużyły do opracowania dwutomowej *Geografii ekonomicznej* (1907–1909) – pierwszej książki, w której tytułowy termin został użyty w języku polskim. Wśród dzieł Sujkowskiego na szczególną uwagę zasługuje *Geografia ziem dawnej Polski* (I wyd. 1918, II wyd. 1921) – pierwsza w Polsce obszerna praca poświęcona geohistorii (w rozumieniu Fernanda Braudela), czyli, wedle samego autora, ukazaniu „wpływu, jaki warunki geograficzne wywierały na losy naszego narodu”. Była ona istotnym novum na tle dostępnych wcześniej opracowań z zakresu standardowej geografii historycznej (jak *Geografia historyczna ziem dawnej Polski* Zygmunta Glogera z 1900 r.) czy niewielkich przyczynków z zakresu geohistorii (jak *Geograficzne położenie Polski* Ludomira Sawickiego z 1910 r. czy *Przyrodzone podstawy Polski historycznej* Eugeniusza Romera z 1912 r.).

Sujkowski był najdłużej urzędującym prezesem Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Pełnił tę funkcję od 1931 r. do śmierci. Zmarł w 1941 r.

Institut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków, Polska
tel. +48 12 664 52 50, fax +48 12 664 53 85
www.geo.uj.edu.pl